

Миомир ДАШИЋ*

ПЕТАР II ПЕТРОВИЋ ЊЕГОШ У РЕВОЛУЦИЈИ 1848–1849. ГОДИНЕ

*(Политичко дјеловање на стварању јединства Срба и Хрватиа
у борби против мађарске и италијанске завојевачке политике)*

Апстракт: У средишту расправе су политички погледи и ставови Петра II Петровића Његоша о грађанској револуцији 1848–1849. године у Аустријском царству. Приказано је држање Срба и Хрвата у револуционарним збивањима и политичко дјеловање њихових вођа – српског патријарха Јосифа Рајачића и хрватског бана Јосипа Јелачића. Указано је да су Срби и Хрвати, због негативског става елита мађарске и италијанске револуције, према њиховим националним правима, стали на страну бечког двора. Његош је у писмима и другим порукама храбрио Србе – у Срему, Банату, Бачкој, као и оне измијешане са Хрватима у Троједној Хрватској (Славонији, Хрватској и Далмацији) – и Хрвате да истрају у борби против мађарског национализма и шовинизма који је пријетио зазирањем њиховог имена, језика, културе и других народних одлика. Указано је и на политичку, војну и материјалну помоћ владе Кнежевине Србије Србима сјеверно од Саве и Дунава у одбрани српског Војводства од мађаризације. У расправи су обрађене Његошеве политичке везе са баном Јелачићем у револуцији 1848–1849. године, што је давало наду да ће се остварити јединство Хрвата и Срба и створити нека заједничка југословенска држава у оквиру будућег Аустроугарског царства.

Знатна пажња поклоњена је и Његошевим сусретима са Матијом Баном, политичким емисаром владе Србије, и разговорима које су водили на Цетињу о улози Црне Горе у расплету догађаја у раздобљу од 1848. до 1851. године. Освијетљено је и Његошево политичко и вјерско ангажовање у заштити хришћана „обје вјере” у Боки Которској, јужном Приморју и дубровачкој области од непријатељске политике владе Венеције, која је настојала да успостави своју доминацију над овим југословенским областима. Приказан је и освијетљен Његошев утицај на смиривање буна становништва у Боки, односно буне у Грбљу. Поклоњена је пажња настојању Његоша да придобије Србе и Хрвате у циљу стварања неког облика државне југословенске заједнице у оквиру Аустријског царства. Објашњен је и историјски значај Његошеве политике на развој пријатељских односа између Црне Горе и Аустрије средином 19. вијека. Об-

---

* Академик Миомир Дашић, ЦАНУ

јашњено је и Његошево разочарање у бечку владу због изигравања обећања да ће, након угушења револуције, чему су велики допринос дали Срби и Хрвати, бити на задовољавајући начин ријешено српско-хрватско питање. У расправи је приказано и Његошево схватање идеје југословенства, као општије и перспективније за ослобођење од туђина Срба, Хрвата, Словенаца и осталих Јужних Словена.

Кључне ријечи: *Њеџош, револуција 1848–1849, Срби, Хрвати, папирјарх Рајачић, бан Јелачић, Црногорци, Бокељи, Грбаљска дуна, Маџија Бан, влада Србије, Њеџошеве њолишичке идеје, књижевни њоїледи, личносї Пейтра II Пейтровића Њеџоша, Њеџошево црногорско срїсїво, јуџословенска идеја.*

О Петру II Петровићу Његошу (1813–1851), митрополиту и владару црногорско-брдске државе (1830–1851), историографија је исписала хиљаде страница, прије свега црногорско-српска. Прошлост Црне Горе Његошевог доба, међутим, заокупљала је пажњу и многих страних научника – балканских, па и појединих великих европских земаља, прије свега Русије. Овогодишњи јубилеј – двије стотине година од Његошевог рођења (1813–2013) – повод је да се о овом надвременском, не само црногорском и српском, него и јужнословенском пјеснику, филозофу, политичком мислиоцу и зачетнику идеологије југословенства расправља научно с више аспеката. Разумљиво је што су и у овој јубиларној години у средишту књижевне и филозофске пажње његова, Његошева, ненадмашна дјела: *Горски вијенац*, *Луца микрокозма* и *Лажни цар Шћећан Мали*, као и други бројни радови. Његошево стваралаштво је одраније предметом свестране књижевно-историјске, естетске, филозофске, етичке, историјске, културолошке и религиозне обраде. Библиографија о Његошу – монографија, разноврсних студија, ширих расправа, књижевно-историјских зборника, популарно писаних књига, краћих студија, есеја, чланака, разноврсних других радова и прилога расутих у многим часописима, ревијама, дневној штампи и другој периодици – броји више од 21 000 јединица. И поред свега написаног, не престаје занимање за Његошево дјело. Посљедњих година поставља се, више с идејног и политичког него научног становишта, актуелним и питање „новог читања” и тумачења цјелокупног Његошевог стваралаштва. Али то је тема за посебно разматрање.

Оно што потписаног посебно занима јесте историјски контекст Његошевог доба о коме се, у посљедње вријеме, колико имам увида у историографију, релативно мало пише. Од црногорских историчара средње генерације једино се проф. др Живко Андријашевић у својим општијим радовима о Црној Гори (посебно о династији Петровић Њеџош), научно историографски осврће на Њеџоша као политичког мислиоца, државни-

ка и на његово доба, саопштавајући респектабилне историјске вредносне судове о овом нашем великану. Ову опаску потписник ових редова чини из незадовољства што у јубиларној години, и поред бројних објављених посебних издања и многобројних других разноврсних радова (а биће их још), о Његошу нема цјеловите савремене научне историјске монографије, а мало је и написано научних краћих историографских радова. Изгледа да нема млађих историчара који се научно занимају за Његоша као владара и његову државотворну дјелатност.

Без обзира на то што претходне генерације историчара Црне Горе нијесу остале дужне приказивању Његоша као државотворца, то не значи да су исцрпљене и све историографске теме о његовом добу. Споменућу, више узгредно, да би ваљало да се нађе у научном фокусу историчара, на примјер, и питање Његошеве године рођења: иако је званично прихваћена 1813, има извора који упућују да је рођен (истог дана и мјесеца како је утврђено) 1810. године и да је на владичански трон сјео као двадесетогодишњак (о томе је и сâм Његош говорио). Историјски, социолошки и етички би требало истражити и оновремено племенско друштво Старе Црне Горе и Брда, као и племенских заједница са простора источне Херцеговине и Црногорског приморја – области на које се од Његошевог доба ширила црногорска држава у процесу националног и социјалног ослобођења од туђина све до првих деценија 20. вијека. На нивоу политичке историје, истина, обрађени крупни историјски догађаји, као на примјер, развитак Књажевине Црне Горе прије Берлинског конгреса (1878), који је својим одлукама Црну Гору уврстио у ред европских независних држава и више него дупло јој признао право на територијално увећање са градовима и изласком на море, и учинио је и национално и вјерски сложеном, те привредно и културно, донекле, различитом у односу на стање друштва племенских средина Старе Црне Горе, дијела Брда и источне Херцеговине. Ипак, ваља дубље освијетлити крупне политичке и друштвене промјене које је црногорска држава доживјела завршетком националноослободилачких ратова 1912–1913. године, јер су новодобијени крајеви државу учинили већом, етнички, вјерски и привредно сложенијом. Али Велики рат (1914–1918) прекинуо је започети процес интеграција друштва новодобијених области са предбалканском црногорском државом. Ријечју, од Његошевог доба па до краја државне самосталности и независности Црне Горе 1918. године у историјској, политичкој, културолошкој и вјерској сфери за науку има још тема за научну обраду. На примјер, тема интеграција црногорског друштва, од времена митрополита Петра I и Петра II Петровића Његоша, као и у доба два по-

сљедња свјетовна владара династије Петровић, па све до савремене Црне Горе тражи комплексно истраживање и научну обраду. Јер без научног освјетљавања историјски наслијеђених разлика – економских, културних, урбаних, па и вјерских – теже се могу рјешавати и унапређивати друштвени и други проблеми савремене Црне Горе.

Ово удаљавање од основне теме посвећене Његошу – државнику, визионару и политичком мислиоцу – можда може изгледати сувишним, али држим, да то ипак није. Јер и за неке савремене појаве у Црној Гори трагови се налазе у Његошевом времену. Његош је, на примјер, говорио о 1810. години као години свог рођења, писао је и говорио о анархичности у племенима и братствима, о распадању породица, о заосталој и привредно у свему оскудној земљи, земљи од европског свијета одвојеној, о „бесудној земљи” без закона и грађанске класе, земљи једино богатој митовима о идеји најизраженијој у чојству и јунаштву, о себи, Његошу, владару, Катуњанину, Црногорцу по рођењу, а по традицији Србину, о Југословену по европском духу, о свечовјеку по етици, о Црногорцима поприличне славе, хвале и вишка части, дакле, о времену смијешаних епоха. Да би се о свему томе дали одговори много је посла за науке, прије свега историјску. И кад не би било жудње и потребе за ширењем сазнања, дужност је посленика науке и културе – да се послужим савјетом Св. Петра Цетињског датом младом Раду, да мора учити и овладати знањем, јер ће он бити душа земље, њена глава – да и савремени Црногорци ако желе да помогну унапређивању Црне Горе, морају овладати свестрано знањем не само о њеној прошлости, већ треба да имају његошевску визију и о црногорској будућности.

Када је ријеч о темама на које би научно ваљало обратити пажњу, да бисмо узето у цјелини разумјели Његошево доба, поред већ споменутих, било би од научног интереса истражити и освјетлити и: да ли је Његош писао *историју* Црне Горе (о томе има неких трагова) и за кога; подробније испитати Његошеве сусрете и разговоре са Матијом Баном (дати оцјену о политичким и књижевним разговорима које је записао овај емисар Кнежевине Србије); политичке погледе Његошеве свестрано освјетлити и у револуцији 1848/49. године. Ваља објаснити и разлоге зашто се о Његошу и његовом пјесничком и филозофском дјелу мало писало у доба владавине књаза/краља Николе, односно, зашто је оно готово прећуткивано до краја владавине посљедњег династа Црне Горе. *Горски вијенац* је први пут у Црној Гори штампан 1913. године! (Изван Црне Горе штампано је готово 20 издања.)

Његошева идеја југословенства такође је као тема отворена за историјску науку. Она је незаобилазна не само у историографији Црне Горе, него и других јужнословенских земаља. Дакле, Његошева визија југословенства као тема остаје актуелном за научне анализе и убудуће.

Све напријед речено споменуо сам у функцији даљег истраживања историјске науке о Његошу као државотворцу и његовом добу.

1.

Његош је интелектуално спадао у најдаровитије и најобразованије владаре свога времена у Европи. *Пустинињак цетињски*, како је сâм себе назвао, у оригиналу је читао дјела Волтера, Игоа, Пушкина, *Природну историју* Бифона и других европских мислилаца. О његовом образовању и великој интелектуалној радозналости за научна, филозофска и књижевна сазнања свједочи и богата лична библиотека овог мислиоца. Познато је да је одржавао тијесне везе са познатим књижевницима и другим интелектуалцима онога времена, прије свега са српским: Симом Милутиновићем, Вуком Караџићем, Љубомиром Ненадовићем, Милицом Стојадиновић, Матијом Баном, Бранком Радичевићем и кругом младих литерата у Бечу, са културним посленицима окупљеним око Матице српске и другим познатим личностима из друштвеног и јавног живота Кнежевине Србије и српског народа уопште. Одржавао је тјешње културне односе и са хрватским и словеначким писцима: Петром Прерадовићем, Иваном Мажуранићем, Људевитом Гајем, Станком Вразом, Јернејом Копитаром и другим значајнијим јавним дјелатницима са простора Троједне Хрватске и Словеније. Пријатељевао је и хладио односе и са познатим италијанским пјесником Николом Томазином, поријеклом Словеном из Далмације, и дубровачким књижевником Медом Пуцићем и другим ствараоцима.

Његош је одржавао, путем преписке, пријатељске политичке везе са кнезом Србије Александром Карађорђевићем и истакнутим државником оновремене Србије Илијом Гарашанином. О томе пријатељству свједоче бројна писма која је Његош размјењивао са кнезом Карађорђевићем у револуцији 1848–1849. године.¹

Природно даровит, радозналог духа, завјетован сазнању, снажне интелектуалне енергије, Његош је од ране младости ширио свој сазнајни

---

¹ *Петар II Петровић Његош: Изабрана писма*, Библиотека „Луча“, Графички завод, Титоград. Припремио за штампу др Јевто Миловић, 1967.

хоризонт – савременици су оставили свједочанства да је одлично владао руским, француским и италијанским језиком, а користио се и њемачким. Он је поета у чијем пјесништву доминира драма космичног стварања каквог није било до њега; та драма стваралаштва ни послије њега није досегнута. О томе свједоче три Његошева велика спјева: *Луча микрокозма*, *Горски вијенац* и *Лажни цар Шћейан Мали* – дјела која представљају јединствену мисаону синтезу о најважнијем друштвеном животу. Прије ових дјела надвременског поетског и филозофског значаја Његош је објавио и доста јуначких пјесама. Некима је и аутор. Сима Милутиновић је у својој књизи *Пјеванија црнојорска и херцејовачка* (1833) штампао пет Његошевих пјесама. Талентовани млади пјесник је 1834. године објавио збирку од десет пјесама, међу којима су биле запажене: *Заробљени Црнојорац од виле* и *Црнојорац к свемојућему боју*. У истој години Његош је штампао и четири јуначке пјесме (*Пјесма за Вида и Мирчеју*, *Вук њријашељ овчи*, *Ударац на Марјиниће* и *Нахије*). Све те пјесме, пуне историчности, наговијестиле су и пјесника неслућеног дара, великог талента и изванредног књижевног замаха. Иначе, Његош је аутор близу осамдесет епских и лирских пјесама које је у већини објавио за живота. Као што је већ речено, његова најзрелија дјела су *Луча микрокозма* (штампано у Београду 1845), *Горски вијенац* (штампан у Бечу 1847) и *Лажни цар Шћейан Мали* (штампан у Југославији – Трсту, 1851). Осим ових капиталних дјела аутор је и спјева *Свободијада*, поема *Кула Ђуришића* и *Чардак Алексића* и збирке народних пјесама *Опедало српско*. Умро је у тридесет осмој години живота – 31. октобра 1851. године у Цетињу, гдје је прво сахрањен у Цетињском манастиру, а касније су његови земни остаци пренијети у цркву на Ловћену (подигао је 1845. године и посветио свом стрицу митрополиту Петру I Петровићу, 1834. године проглашен за свеца). Данас, послије седам преноса и сахрана, Његош почива у Маузолеју на Ловћену (од 1974. године).

Петар II Петровић Његош чини изузетну појаву не само међу стваралачима на црногорском и јужнословенским просторима, него и у европској цивилизацији онога доба уопште. Његова мисао је генијална, појмовно је цјеловита. У свим предметима које је опјевао правио је мисаоне синтезе с јасним и недвосмисленим филозофским визијама. Није ми циљ, а и не спада у домен моје струке да објашњавам Његошево књижевно дјело и његове, без сумње, ванвременске филозофске поруке, али ипак, повод је да кажем да је он пјесник и мислилац који је о свим суштинским питањима и самог бића свијета саопштио поуздане интелектуалне одговоре. На тим својим полазишним сигурним основама Његош је темељио своје идеје и о историји, о друштвеним кретањима, о поли-

тици и о културолошким питањима, односно, о обичајима садржаним у традицији народног духа Црногораца, односно Срба. У Његошесвом поимању свијета, па и историје, доминира умност. Његови коначни судови о историјским кретањима и појавама изведени су из његовог искуства и то не толико из његовог филозофског самообразовања које је изузетно, колико из истинске животне мудрости и промишљеног разумијевања правила живота у коме „правда име треба да светкује”, за све што се тиче људског бића вјечности и времена, простора у историји, правде, морала, свјетлости и свега другог што чини смисао човјековог битисања.

Његош, „пустињак цетињски”, као пјесник поникао из братства Петровића – куће владика, владара и писаца, заувјек сједињен с Ловћеном, планином симболом Црне Горе – постао је свјетионик и духовна мјера за све што се од његовог времена мјери етички вриједним у духовној историјској вертикали црногорског, односно српског народа. Његово поетско и мисаоно дјело постало је спона различитих култура и цивилизација наших простора, његово дјело је неупоредиво, немјерљиво и самодовољно као свједочанство до чијег интелектуалног духовног узвишеног нивоа може узрости духовност са јужнословенских простора. Његош је изузетна појава у историји Црне Горе и Српства уопште.

Од изузетног историјског значаја за утемељење државе Црне Горе било је Његошево владарско и државничко дјеловање. Његош је први владар из лозе Петровић који је утемељио у, до тада разједињеном, племенском друштву Црне Горе и Брда трајне и дјелотворне органе власти, који су сламали отпоре изградњи државе. У бесудној земљи, снагом државничке воље, Његош је организовао институције власти помоћу којих је стварао услове да државу уреди према европским грађанским мјерилима. Дјеловањем државних органа – *Црнојорској Сенаџи*, *Гвардије* и *Перјаничке службе* – Његош је и снагом силе одучавао Црногорце од самовоље, насиља, крвне освете, издаје, пљачке и других нечасних радњи и порока. Заорао је дубоку бразду настојању да у земљи племенске самовоље створи основе и за просвјећивање народа. Отворио је на Цетињу прву државну школу, основао државну штампарију, заузео плаћање пореза и тако створио аутономни основ за финансирање државних институција и народних потреба, подигао је и прву јавну зграду, гдје су биле смјештене прве државне институције; покренуо је књижевни часопис и започео публикавање првих школских уџбеника и штампање књижевних дјела. Биљарда – прва државна зграда – постала је и Његошева резиденција, чиме је показао да је он и државник, владар, осим што је митрополит Црне Горе, Приморја и Брда и становник Цетињског манастира.

Овај синтетички осврт је о Његошу владару, филозофу, владици, пјеснику, мислиоцу и државнику у години слављења два вијека од његовог рођења (1813–2013), чије генијално књижевно-историјско, пјесничко и религиозно дјело и у овом нашем времену задивљује по својој надвремености. Ово слово је и у функцији објашњења Његошевог става и политичких погледа на сложена револуционарна збивања у револуцији 1848–1849, у јужнословенским земљама онда, у саставу оновремене Аустријске монархије, прије свега на његово политичко дјеловање на револуционарно врење у Боки Которској и Далмацији, као и у другим дјеловима гдје су већину чинили Срби и Хрвати.

2.

Револуција која је почела у Паризу у фебруару 1848. године, брзо се прелила преко границе Француске и снажно потресла и уздрмала вишенационалну, вишеконфесионалну и мултикултурну Хабзбуршку монархију, коју су карактерисали и други сложени унутрашњи односи, прије свега још одрживи друштвено-економски феудални односи. Револуционарно врење почело је 13. марта 1848. у Бечу, када су студенти и либерално грађанство збацили режим кнеза Метерниха. У Аустријском царству поједини народи су имали подређен положај, па су захтијевали равноправност у односу на Њемце и Мађаре. Револуција се из Беча брзо ширила по пространој царевини.

Вал револуције у Аустријском царству, под чијом су се влашћу од 1797. године налазиле Далмација и Бока Которска са дијелом данашњег јужног Црногорског приморја до Спича (Сутомора), заплуснуо је и овај дио нашег простора. Разумије се, то није могло а да се политички забрињавајуће не одрази и на сусједну црногорско-брдску државу и њеног владара. С обзиром на одјек револуције у сусједству Црне Горе, Његош се од почетка револуционарних кретања политички ангажује у расплитању врло сложених догађаја, не само на данашњем Црногорском приморју, него и на много ширим јужнословенским просторима.

Револуција у Монархији дошла је до снажног изражаја у полуфеудалној Мађарској; из темеља је уздрмала царски двор у Бечу. Како је у јужним дјеловима Мађарске била највећа концентрација Срба, то је од првих дана револуционарног гибања, у овом дијелу Монархије, Његош показао велико интересовање за њихову судбину. Његош је, иначе, одраније одржавао духовне и културне везе са водећим личностима Карловачке митрополије, а од Мајске скупштине у Сремским Карловцима (1848), која је прогласила Војводство (Војводину) као аутономну област у Мо-

нархији (постојала у вријеме револуције 1848–1849. и десет година послије револуције, од 18. новембра 1849. до 27. децембра 1860. године), те везе – политичке и духовне – постале су још снажније. Његош је одлуке Мајске скупштине, којој су присуствовала и два Црногорца, радосно поздравио. Од онда он је са вођством Срба у Аустријском царству одржавао снажније политичке везе и с будном пажњом пратио све што се дешавало у проглашеном Војводству, интересовао се за ставове и однос проглашене мађарске револуционарне владе према српском народу, давао политичку и моралну подршку Србима и Хрватима, храбрио их да истрају у одбрани својих националних права, која им је угрожавала мађарска политичка врхушка.

3.

Петар II Петровић Његош прве детаљније вијести о револуционарним збивањима у Аустријском царству и њиховом одјеку међу Србима и Хрватима, примио је од Матије Бана (1818–1903), политичког емисара кнеза аутономне Кнежевине Србије Александра Карађорђевића и његове владе, у априлу 1848. године, с поруком да је куцнуо час и о заједничком дјеловању Црне Горе и Србије у народном покрету Срба, како у Монархији тако и за покретање акције за ослобођење од вишевијековног угњетавања од стране Турског царства. Матија Бан је у раздобљу између 1848. и 1851. године четири пута долазио у Цетиње, гдје је водио дипломатске разговоре са Његошем у својству специјалног емисара кнеза Карађорђевића. Матија Бан је у вријеме својих посјета Цетињу (званично професор Лицеја, претече Велике школе у Београду) био повјерљива личност српске владе, овлашћен да са Његошем води повјерљиве дипломатске разговоре о српском покрету у револуцији 1848–1849. године и догађајима све до 1851. године, до преране смрти црногорског владара. О тим сусретима Бан је оставио занимљиве мемоарске записе који употпуњују Његошеву личност као владара, те свједоче о богатству идеја које је чуо од њега.² Имајући у виду историјски контекст у којем су се сусрети и разговори између Његоша и Бана одвијали и какав је њихов политички значај за разумијевање политичке и друштвено-економске ситуације у којој су дјеловали владари двије оновремене, међународно још непризнате српске државе – Црне Горе и Србије, постоји разлог да

² Матија Бан, *Подаци о Петру II Петровићу Његошу*, Мемоарска проза XVIII и XIX века, Зборник, Друга књига, приредио Душан Иванић, Едиција Српска књижевност: Мемоари, дневници, аутобиографије, књ. 16, Нолит, Београд, 1989.

се позабавим овим мемоарским списом – значајним историјским извором. Утолико прије што је казивање овог Дубровчанина, српског писца и дипломате готово остало заборављено у фондовима великих библиотека и у ријетким дипломатским архивима. Његошев велики јубилеј побудио је радозналост потписаног да укаже на изворну историјску вриједносну димензију Бановог мемоарског списка, за који један савремени историчар књижевности каже да се „може упоређивати са знаменитом путописном књигом прозе Љубомира Ненадовића, *Владика црногорски у Италији или Писма са Цетиња*”.³

Ко је био Матија Бан и како је стекао високо дипломатско повјерење владе Србије, те му је, у раздобљу од 1848. до 1851. године, повјерена мисија да четири пута посјећује Цетиње ради сусрета и разговора са Његошем као државником? Бан је и касније у политичком животу Србије као књижевник, професор, политичар и дипломата имао видно мјесто у јавном, политичком и књижевном животу Србије. Овај вриједни Дубровчанин рођен је 16. децембра 1818. године у Петровом Селу код Дубровника, у породици сиромашног берберина досељеног из Босне. Основну школу и гимназију завршио је у Дубровнику. Приватно је изучавао филозофију код А. Маслаћа и педагошке науке код Н. Арбанаса. У Фрањевачки ред је ступио 1834. године у Дубровнику, али је већ следеће године из њега иступио. У Дубровнику је почео службовање у једној адвокатској канцеларији, а потом у катастру. Занимљиво је истаћи да је неколико година провео и на Блиском Истоку, на острву Халки (1839–1844) у цариградској (грчко-турској) средини, у Цариграду и Бруси, учећи грчки и турски, а повремено подучавајући језицима и друге на имању које је посједовао у Анадолији. За вријеме боравка на Блиском Истоку проширио је своје образовање и стекао високу културу.⁴

Док је боравио на Блиском Истоку Матија Бан се упознао и са панславистичким плановима пољске емиграције, коју је предводио кнез Адам Чарториски. (Један огранак те емиграције дјеловао је у Цариграду на основу панславистичког плана кнеза Чарториског.) План Чарториског га је толико заинтересовао да је одлучио да се 1844. године пресели у Србију, гдје је већ дјеловао Пољак Фрањо Зах, један од блиских сарадника кнеза Чарториског и његовог круга у Паризу. У Београду Бан ће остати

³ Горан Максимовић, *Њеџош у мемоарским записима Матије Бана*, реферат на Научном скупу Матице српске о Његошу, Нови Сад, 2007.

⁴ Камила Луцерна, *У спомен Матије Бана Дубровчанина*, Летопис ЈАЗИ, 21, Загреб, 1906, 126–168.

да живи и ради до своје смрти 1/14. марта 1903. године. По досељењу у Београд, прве три године био је васпитач кћерке кнеза Александра Карађорђевића. Као резултат тог његовог педагошког дјеловања настале су три свеске – *Восійийаїиѣља женскої* (1847)⁵. Тај Банов рад у двору учинио је да постане близак сарадник кнеза А. Карађорђевића и његовог министра Илије Гарашанина, те је као човјек особитог повјерења обављао од 1848. до 1851. године више полузваничних дипломатских мисија за владу Србије у Сремским Карловцима, Загребу, Задру, Дубровнику и Цетињу – носио је повјерљиве поруке тадашњим водећим политичким и националним првацима Срба, Хрвата и Црногораца. Имао је сусрете и разговоре са патријархом Јосифом Рајачићем, пуковником Стеваном Книћанином, Људевитом Гајем, баном Јосипом Јелачићем и Петром II Петровићем Његошем – ради стварања акција за ослобођење српског и свих других јужнословенских народа.⁶

Матија Бан се, послје династичког преврата у Србији (одлуком Светоандрејске скупштине 1858. смијењен је кнез А. Карађорђевић), приклонио политици старог Милоша Обреновића и његовог сина кнеза Михаила Обреновића – од 1861. године био је шеф полузваничног пресбироа и националне пропаганде. Са тог положаја је пензионисан 1880. године.⁷ Од 1885. године живио је тихо на свом имању на далекој периферији тадашњег градског центра Београда, гдје је подигао кућу и узорни виноград.⁸ Од четрдесетих година 19. вијека Бан је био један од најплоднијих српских писаца. Почео је у Дубровнику да објављује књижевне саставе од 1835. године на италијанском језику. Касније је у Београду на српском језику објавио велики број књижевних дјела. Писао је пјесме (штампао двије свеске *Различних њјесама* у Београду 1853. и 1861) и два спјева: *Прометјеј* и *Лазар, новски војвода*. Објавио је неколико историјских драма у духу класицизма, међу којима се, по оцјени историчара књижевности, најуспјешнијом сматра *Мејрима или Бошњаџи* (1849).

⁵ Светислав Вуловић, *Моралне и ђолиїиџке искриџе из ђолиїиџке иїїџорије од Маїије Бана*, Просветни гласник, XIV, Београд 1888; *Маїија Бан*, Из Википедије, слободне енциклопедије, августа 2013.

⁶ Св. Вуловић, наведени рад; Павле Поповић, *Маїија Бан и њеџов књижевени рад у Дубровнику*, Српски књижевени гласник, бр. 6, Београд, 1903, стр. 431–443; Г. Максимовић, нав. реферат и други радови о М. Бану.

⁷ Слободан Јовановић, *Друїа влада Милоша и Михаила*, Београд, 1933, стр. 57–59.

⁸ По Бану се тај дио данашњег великог београдског насеља назива Баново Брдо, а да и многи Београђани, изузев ријетких познавалаца историје и историје књижевности, не знају ко је био Матија Бан.

Написао је укупно тринаест драма с историјском тематиком: *Милијенко и Добрила* (1850), *Смрт кнеза Доброслава* (1851), *Смрт Уроша Пејћоћа*, (1852), *Краљ Вукашин* (1857), *Цар Лазар или Пројасић на Косову* (1858), *Тачковски устџанак* (1859), *Ускрс српске државе* (1862), *Цвијетни српске* (1865), *Марија Посадница или Пад Великој Новјорода* (1872), *Маројица Кабоћа* (1880), *Јан Хус* (1884), *Кнез Никола Зрински* (1888). Све ове његове драме су мало запажене, остале су у сјенци савременика – Ђуре Јакшића и Лазе Костића. Једино је остала запажена његова трагедија *Цар Лазар*, будући да је њеним садржајем одбацио легенду о Вуку Бранковићу као издајнику у боју на Косову (1389) – приказана је личност Бранковића позитивним драмским јунаком.⁹ Краљевска српска штампарија у Београду, у раздобљу од 1889. до 1892. године, објавила је у осам томова *Дјела Маишије Бана*. Његови радови су преводњени на више језика (француски, руски, њемачки, пољски, чешки и словачки).

Матија Бан је био редовни члан Друштва српске словесности, касније Српског ученог друштва и Српске краљевске академије. Југословенска академија знаности и умјетности одала му је признање избором за свог дописног члана. Умро је у Београду, 13. марта 1903. године.

Матија Бан је одржавао сталне везе са својим родним крајем. У Дуборвнику, приликом доласка у дипломатску мисију у Цетиње, дуже је боравио и покренуо забавни календар *Дубровник* (1849), чији је био уредник у три његове свеске. До пензионисања 1880. године био је професор Лицеја, а потом Велике школе, гдје је предавао француско-славјанску књижевност као дио свјетске књижевности.

Матија Бан се активно бавио политиком у револуционарном периоду 1848–1849. године, и касније. Њему се приписује да је био зачетник и једног политичког програма националног ослобођења и уједињења Јужних Словена. Заступао је политички став да би будућа држава требала бити нека уређена унија Србије и Хрватске, којој би се касније, по жељи, по ослобођењу од Турског царства, прикључила и Бугарска. С тим концептом федеративне јужнословенске државе, који је очигледно био у сагласности са *Начертанијем* Илије Гарашанина, М. Бан је долазио у Цетиње, гдје је водио политичке разговоре са Његошем – заједно су стварали план о ослобођењу српског народа од турске власти.

⁹ Горан Максимовић, *Маишија Бан (Пејћово Село код Дуборвника, 1818 – Београд, 1903)*. Фелтон: „Заборављени писци српског 19. вијека”, *Бесџселер*, год. III, бр. 63, Београд, 8. август 2008, стр. 4.

*

Мемоарске записе *Подаци о Петру Петровићу Њеиошу* Матија Бан је објавио у листу *Преодница*, у Београду 1984. године, у пет наставака.¹⁰ Према његовом свједочењу он је, као повјерљива личност кнеза Александра Карађорђевића, послат (у дипломатску мисију) у Цетиње – послије избијања револуције у Аустријском царству, марта 1848. године, *кад се била узрујала сва скоро Евроиа, ње народу српскому њреџијаше велика оџаносџи не само у Уџарској неџо и у Далмацији, а џосредно и у сџамој Србији* – са задатком да Његоша информише о ставу да заједнички дјелују Србија и Црна Гора у насталим историјским околностима. Прије него је стигао, половином априла 1848. године на Цетиње, Матија Бан је *био џослан народним џласом* у Карловце патријарху, онда још митрополиту Рајачићу и у Загреб тек именованом бану Јелачићу, а потом у Задар и Дубровник, гдје је саопштавао поруке о потреби заједничког дјеловања Срба и Хрвата у револуционарним превирањима у Хабзбуршкој монархији. У именованим градовима задржавао се у посљедњој декади марта и првој половини априла 1848. године по *више дана* у разговорима са поменутиим националним првацима, па је тек *око џоловине аџрила моџао сџићи на Цетџиње*. Бан помиње да је у Цетињу одсио у *једној малој џосџионици* и одмах писао *владичином џајнику Д. Милаковићу молећи џа за џрисџуџи к Владици*. До тада, Милаковића је познавао *само џо имену, а џаг се џознасмо и лично* (перјаник га је одвео Његошевом секретару). Милаковић је – пише Бан – *уман и чесџиџи човек у џуном смислу, а џаџриџи каквих бџх моме народу џисуђама желио*. Пошто су кратко разговарали *о ондашњим доџађајима и џриликама*, на Његошев позив (послао перјаника за њега с поруком) Бан је приступио митрополиту у Биљарди. О свом доласку у Биљарду Бан је оставио лијеп и живописан опис ентеријера ове државне зграде, у којој се срео са сенаторима и многим другим народним старјешинама (у својим богатим одијелима) који су га у сали, гдје се налазио билијар, дочекали у стојећем ставу. Међу главарима Бан је одмах запазио *на џорњем уџлу бџљара висока и леџа Црноџорца у народном оделу, џде се на мене осмехну (и одвојивши се од остџалих)*, био је то Владика с којим се срдечно поздравио – *џољубив џа у руку, изручим му џоздрав*, на који је одговорио *веома смишљено и речџиџо*.¹¹

¹⁰ Матија Бан, *Подаци о Петру Петровићу Њеиошу*, *Преодница*, год. I, Београд, бр. 7, 8, 9, 10, 11.

¹¹ „Жубор усхићења трептао је по дворани; али на један његов знак сви се уклонише. Остадосмо сами. Понуди ме да седнем, па се и он ували у једну огромну насло-

пјесми коју му је прије двије године (1846) посветио, у којој су Црногорци упоређени са соколовима, и прве стихове одрецитовао.¹³ Наставио је коментаром *јесмо соколови, ња и њрадљиви као они. Али дожија ми вјера, не шћо бисмо њако хћјели, нећо шћо смо на њо њриморани. Ја задржававам Црнојорце од њрадежа на аусћријској сћрани, јер су нам њамо све сама хришћанска браћа, али на сћрани њурској морам чесћо заклойићи очи и даћи им одушка.*¹⁴

Бан пише да му се Његош тада пожалио на своје Црногорце који стално пљачкају „турадију”, а насрћу и на „ришћане” у Приморју, и да ће то стање трајати све докле *јод се не иселимо из ових кршева. А да би се моћли иселићи, ѡреба најјре да се Срјсћиво ослободи и уједини. Ја бих ѡада у моју Пећку ѡаћријаршију, а књаз срјски у Призрен. Мени духовна, а њему свейовна власћ над народом слободним и усрећеним.*¹⁵ У свом романтичарском заносу Његош је рекао да је то његов *злаћни сан*, али се запитао да ли ћемо то доживјети.

На ову Његошеву изјаву, у којој је експлицитно исказана суштина његове националне и политичке идеологије, касније су се често позивали политичке вође и историчари (у историографији) и Црне Горе и Србије. Његошева мисао, забиљежена Бановим пером, често је цитирана. Она је постала незаобилазна у политичким разговорима и споразумима као мото – како и на који начин да се изврши подјела српских области у ослободилачким ратовима Црне Горе и Србије у 19. вијеку, и све до коначног слома Турског царства на Балканском полуострву 1912. године. Улазећи у рат 1912. године, против петовјековног окупатора, владе Црне Горе и Србије споразумјеле су се да, након протјеривања турске власти, Пећ са Пећком патријаршијом припадне Црној Гори, а Призрен, као средњовјековна пријестоница српске државе, уђе у састав Краљевине Србије. Лондонским и Букурешким миром тако је и поступљено.

У наставку дијалога Бан каже да је Његош односе Срба и Хрвата у револуцији овако видио: *Истина је да су садашњи Срби и Хрваћи сложни,*

¹³ Бан пише да је Његош почео свечаним гласом да рецитије стихове:

*Гомила хриди сћоји, ужасна јора,
Главу јој ѡром луја;
Ноје вал мући мора;
Ту ко соко њездо
Горјанин свој дом сћави...*

¹⁴ Курзив је у оригиналу мемоарских записа М. Бана, *Подаци о Пећру Петровићу Њејошу*, стр. 99.

¹⁵ *Исћо*, стр. 99–100.

а евројске владе скоро све занеше код куће; ипак смо окружени моћним нејријателјима, а средсјва нам недовољна. Он, Његош, би могао, ако би обезбједио свуд наоколо *јранице*, да Србима и Хрватима помогне у борби за ослобођење са *шест до седам хиљада бораца*, који би чудеса *починили*, али за њихову опрему би морао да има материјална средства – муницију, храну и *ионешто новаца*. Јер ако би се без опскрбе кренуло, Црногорци као *људи у нужди*, *пљачкали би*, без разлике и *иурска и ришћанска села*, тако бисмо претворили и *иријателје у нејријателје*, те лако и *саму цел јромашили*. Замолио је Бана да ово саопшти у Београду, да се има у виду како бисмо се кренули у реду, *иа онда што дој даде и срећа јуначка*. Након тог дужег разговора Бан је Његоша *усјокојио* да ће све што је говорио вјерно саопштити у Београду.

Матија Бан наглашава да је читав овај разговор са Његошем у гостионици одмах прибиљежио и послје вечере отишао, на Његошев позив, на село (сједник) које се *држало у дворани Биљарде*. Владика је *седио у својој наслоњачи, а сенјтори и војводе седјаху наоколо* – описао је атмосферу у којој се причало и шалило. Његош је водио главну ријеч и на посљетку је рекао Бану смијешећи се, *ето, сад имате оријиналну слику једнога црногорскога салона*. Али *салона без јосјоћа*, каквих украса имате у Београду.¹⁶

Сјутрадан Бан је посетио *неке важније личности, цркву и манастир* у Цетињу, а пред подне је пошао у Биљарду на ручак, на Његошев позив.¹⁷ Његош је том приликом изнио лијепе мисли у разговору и о књижевности. Говорио је с *јравим иијешетом* о свом учитељу Сими Милутиновићу, који је био умро почетком исте године: *И у мишљењу и у јовору, и у свему живоју, што је био јрави јјесник; у јјесмама, истина, неједнак, али често са јолейшима јјак снажним да му се мораш дивити*. Када је Бан саопштио свој став да смо Сарајлији дужни *што је оставио за собом ученика који ја је најкрилио*, Владика је оштро реаговао ријечима: *То не дојушјам*, изразивши увјерење да је његов књижевни најбољи састав *Горски вијенац*. Његош је потом наставио да говори о врлинама и недостацима овог свог драмског спјева. Када му је Бан рекао да је

¹⁶ Бан каже да је на те Његошеве ријечи одговорио: „Куд ћете лепшег украса од оваквих јунака? Код вашег салона, ја на београдске заборављам”.

¹⁷ Занимљив је Банов опис атмосфере за ручком: „Сто је био постављен у дворани Биљарда; на столу сребрно посуђе само за два лица; а ручак са мало, али веома укусних јела, наквашених добрим приморским вином па при завршетку, и шампањским. Око стола служио је један момак, пред којим говорило се само о књижевности”.

три пута прочитао *Горски вијенац*, Његош је наставио: *Сјев ће се дојасити само мојим Црногорцима, и зајмо шито сам у њему изнио њихове обичаје, њихов начин мишљења и јовора, њихов карактер, те се виде као у оледалу; али се неће дојасити образованом свијету, који ће ми замјерити да оно није права драма, да владика Данило, који је главна особа, увијек мудрија а скоро ништа не ради, ја ипак дјело које смишља истада му срећно више неким случајем него његовим најором.* Занимљиво је напоменути да је тада Његош Бану рекао да је поменуте мане, *(мада нерадо поправам шито сам једном написао)*, наумио да исправи при другом издању *Горског вијенца*. Бан пише да се усудио да примијети да се поправањем често исквари дело; а све те мане које споменусти кад би и постојале, оне се већином ишчу облика; сама пак поезија тако је оригинална, чиста и велика да ће вечито остати као узор у нашој књижевности. Његош је на овај Банов вриједносни суд о *Горском вијенцу* узвратио питањем: *Говорите ли то из учинивости, или то убеђењу?* – На то је Бан одговорио: *Ја увек настојавам да то двоје спојим.* Његош је на то само додао: *Да, заборавих да сте Дубровчанин.*

Том приликом ова два пјесника повела су кратак разговор и о поезији младог Бранка Радичевића. Његош се потпуно сагласио са Бановим мишљењем да је у питању други род поезије, која рефлектира дух бачких Србљака, као и ваша дух црногорски. *Онде је несмишленост, лепа наивност, мекост, чаробно зујање у ирави и цвећу, као што је у вас озбиљност, крејчина, полей, и ираскање прома: он славуљ, ви оро.* Овај дискурс о поезији Бан је у свом свједочењу закључио да је велики наш песник скромно о себи мислио и да је друге ваљане песнике ценио. Напоменуо је и да је Његош чудновато у разговору ирескакао са поезије на полицику, и обривно.

Матија Бан завршио је свој први сусрет са Његошем у Цетињу, априла 1848. године. Биљешке о дијалозима са Владиком састављао је одмах после свог сусрета са њим. Политичке разговоре су водили без присуства других Црногораца, што говори о њиховом настојању да остану дискретни. Повјерљиве планове српске владе само је наговјештавао у мемоарским забиљешкама, како то, иначе, чине дипломати. Поред већ напријед реченог, Његош је Бану саопштио и много других својих погледа на настале политичке прилике у Аустријском царству, као и о својим ставовима о могућности ширег покрета за ослобођење српског народа, који је вјековима трпио угњетавање под туђинском влашћу. Банови повјерљиви усмени извјештаји Београду о Његошевим политичким погледима на збивања, која су се посебно тичала Срба и Хрвата у револуцији,

у Аустријском царству, као и о Његошевим идејама о широком покрету који би покренуле Краљевина Србија и црногорско-брдска држава, вјероватно су били много опширнији од сижеа датих у мемоарским записима овог повјерљивог емисара српске владе. То се дâ наслутити из писма Владике П. П. Његоша кнезу Александру Карађорђевићу (Цетиње, 2. маја 1848), које почиње: *Казаће Вам њн Бан моје намјереније*, како би он, кнез Србије, требало да поведе српски народ у борбу за слободу. *Нека се крв српска ријекама њролије, нека сѣраданије буде које и хоће, само силно и свейшо име Карађорђево нека буде неѣрекидно на оѣредјеленије судбе. Све ће добро биѣи. Велики Ваш оѣац ако Вам буде оѣлегалом, Ви сѣе бесмрѣни.* Завршио је писмо строгом опоменом да син Великог Карађорђа не би смио да се склони њод влијанијем себичности сѣраха јер би на њега, кнеза Карађорђевића, заграмјело *вјечно ѡроклетѣство рода*.¹⁸

4.

У вријеме када је Матија Бан први пут посјетио црногорског владика и владара П. П. Његоша, револуција је снажно тресла Аустрију и у њој Србе и Хрвате. Његошева политика се прилагођавала историјском реалитету, стварности, али колико год да се мијењала, а мијењала се, та политика никада није прерасла у буржоаски национализам какав је породила оновремена Европа. Политика црногорског владара, владике и пјесника била је и до посљедњег дана његовог живота и остала национална – српска и југословенска, свакако, гледана са његове позиције и из угла друштвено-политичких прилика оновремене црногорско-брдске државе.

Његош је, из државног угла гледано, био у праву што је ослобођење српског народа од турске (османске) власти стављао у први план. Сматрао је битним да се на рушевинама Османске империје изгради црногорска модерна грађанска држава као слободно друштво. Јер ослобођење црногорско-српског народа било је од најживотнијег интереса за Црну Гору. Стога му не треба замјерати што је сматрао споредним питање на који начин и помоћу којих и каквих снага ће се то ослобођење обавити, и у какве ће економске и социјалне односе то одвести и Црну Гору и Српство у цјелини. За њега је било примарно ослобођење српског народа, не ради успостављања капиталистичких друштвених односа већ,

¹⁸ Петар II Петровић Његош, *Изабрана ѡсма, ѡприредио за шѣамѣу гр Јевѣшо Миловић*, бр. 130, стр. 284. Сва писма на која се позивам преузета су из овог избора.

прије свега, ради стварања националне државе, у којој би се нашао читав српски народ. И прије револуције 1848. године, Његош је био свјестан чињенице да се ослобођење српског народа не може остварити само борбом против Османског царства, иако је у његовој ослободилачкој концепцији та борба истицана у први план. Знао је да се српско питање не може ријешити само у оквиру борбе против Турске, јер је велики дио српског народа био и под Аустријом, под хабзбуршком туђинском влашћу. Зато је Његош о питању ослобођења Српства и Славјанства уопште размишљао у ширим релацијама – југословенским. Из тих разлога он је политичка и друштвена збивања у Аустријском царству (1848–1849), која су учинила да се политички зближе Срби са Хрватима, сматрао почетним кораком ка рјешењу југословенског питања.

Револуција 1848/1849. године није Црну Гору – друштвено-економски неразвијену, с племенским начином живота и патријархалном културом, као и неким другим њеним особеностима, скрајнуту од ондашњег европског свијета – изнутра нимало узнемирила. Међутим, како се револуција дотицала и ондашње њене границе с Аустријом (превирања у Босни и Херцеговини и осталом дијелу данашњег Црногорског приморја), а како је битно утицала на промјену свеукупних друштвених односа у Европи, то је неминовно геополитички положај Црне Горе диктирао да и Његош подешава своје политичке ставове према новонасталим приликама. Црногорски владар је према револуцији изграђивао став кроз политичку праксу – увијек полазећи од њеног конкретног односа према питању српског националног ослобођења, као и општих могућности које је револуција давала или одбијала, да се реализују политичке идеје и замисли српског покрета о ослобођењу других Јужних Словена. Политички погледи које је Његош испољавао према револуцији, потврђују увјерење да га (револуција) духовно није изненадила. Он је револуцију дочекао с властитом историјском визијом. О њој је просуђивао без предубјеђења, полазећи, прије свега, од интереса Црне Горе и српских интереса у цјелини; на револуцију је гледао као на друштвено-политички неповољно стање, и како ће она (револуција) и колико допринијети националном ослобођењу не само Срба, него и Јужних Словена у цјелини. Ријечју, Његош је револуцију дочекао са сопственом визијом и српства и југословенства – без оптерећења својинским интересима и буржоаским национализмом. Друштвено-економски аспект револуције као да га није занимао. Своје практично дјеловање владара и политичара прагматично је усклађивао са својим идејама од историјског замаха, не одвајајући једно од другог. Држао се сопствене стратешке линије коју је идејно одредио

и према српству и према југословенству, ријетко одступајући од својих политичких циљева и могућности.

Његош је био забринут да и његове Црногорце велика буна неће ми-моићи. То он наслућује у писму Николи Томазеу, од 21. априла 1848, јер крваве странице су стално пратиле Црногорце у *свемирној историји*. *Је ли стирашнице, вишешкије и дуже борбе међу неједнакостију јошћ свијетћ видио нећо шћћо је видио борбу Црноћораца ћослице ћаденија царствива на Косову*. Та злоба и клећива које су пратиле Црногорце скриване од свијета и наоћако ћа ћредствављале из четири узрока, пише Његош, и то: *ћрво шћћо смо Славјани, које клећива ћосвуда ћони; друћо, шћћо су наши сусједи сваћда били нећријайћелћ слободе, ћроћиву ће су ћврћћи кордон держали нећо ћроћиву чуме; ћреће, фанайћизам ћросћруки, ћаклено сјеме неслоћће, које је нашему народу више зла учинило но све иноћлемене силе и оружје; чейврћћо, шћћо су Црноћорци и ћдје којима нећрисћћојностћима ученици ћурски, ће увриједје ћдјешћћо ћо обичају ћурскоме*. Садржај овог писма јасно говори да је Његош настојао да свог пријатеља, познатог књижевника поријеклом Славјанина, за кога је био чуо да се приклонио италијанској револуцији, опомене да је најважније да Словени буду јединствени и да не поклекну неслози. Касније ћемо показати да се Томазео, као предсједник револуционарне владе Венеције, огријешо о све Његошеве захтјеве.

О односу Његоша према револуцији 1848/1849. године и његовим погледима на ослобођење Јужних Словена треба, дакле, судити имајући у виду сложену ситуацију и у окружењу Црне Горе и у ондашњој Европи. Занемарује се чињеница да је он на револуционарне догађаје – чак и под претпоставком да су мађарске и италијанске револуционарне елите имале исправнији став о српском и хрватском националном питању, односно према праву Јужних Словена на национално и социјално ослобођење – био принуђен да гледа опрезно и политички мудро и због политике своје моћне заштитнице Царске Русије, која је била велики противник револуција уопште. Сваки другачији однос према револуцији која је била уперена против двора у Бечу, а чији је савезник био двор у Санкт Петербургу, и чија ће војска и спасти Хабзбуршку монархију угушујући Мађарску револуцију – довела би Црну Гору и њеног владара у непредвиђене сукобе и са Аустријом, па и у политичке неспоразуме са Русијом – заштитницом. И из тих разлога Његош се одлучио да прије свега морално охрабрује хрватски и српски покрет у 1848/1849. години, вјерујући да пут сарадње Хрвата и Срба најреалније води југословенској политичкој опцији, да ће та сарадња у перспективи омогућити побједу ју-

гословенске идеје и да ће довести до ослобођења југословенских народа. Свеједно што би се то остварило најприје у границама Аустрије.

Прокламовање Троједне Хрватске Краљевине (Хрватске, Славоније и Далмације) и избор пуковника (касније генерала) Јосипа Јелачића за бана, одлуком Хрватског сабора 25. марта 1848. године, у данима када се, како каже Матија Бан – *била узрујала сва скоро Евроја* – Његош је поздравео као први акт који је отварао пут јачању и осамостаљењу Хрвата и Срба у оквиру Аустријског царства. Он је у романтичарском заносу вјерово да је тај чин веома значајан и за остварење југословенске идеје. Рјешења проширеног Сабора у Загребу за црногорског владара су изгледала демократска, обећавала су више од укидања кметства и ограничења феудалних права и привилегија. По свему судећи, он је и први Јелачићев наступ разумио као банову југословенску оријентацију. Наиме, Јелачић је писао: *Народност, слобода, једнакост, и сојуз све једнојлемене браће под круном југословенској нашој краља Фердинанда, то је наша величина, наша корист, наша слава, то има бити лични погвик далматинских њајриотја*. Јелачићев став да ће се Југословени ујединити под круном краља Фердинанда, Његош је очигледно сматрао конвенционалним и споредним питањем, јер за њега је много важније од тога било да ће се остварити *сојуз једнојлемене браће*, национално угрожене од елита мађарске и италијанске револуције које су испољавале недемократски, шовинистички став према Србима, Хрватима и осталим Словенима.

Његошу, у првој години револуције, није сметао Јелачићев аустрославизам. Напротив, гајио је увјерење да ће тај аустрославизам хрватског бана једног, и то блиског, дана прерасти у југословенство онако како га је, он, Његош, замишљао. И сâм Његош је допринио стварању илузије о Јелачићу као народном бану – човјеку који има осјећај за народна стремљења, хрватском родољубу и водећој личности највећег дијела Јужних Словена – будући да је потицао из средине војног племства, а не из омрзнутог старог велепосједничког. Као таквог га је приказивала и хвалила и српска штампа и поједини истакнути Срби. О Хрватима и да се не говори. Тек касније ће Његош увидјети да је био у заблуди у односу на Јелачића и његову улогу у револуционарним збивањима 1848–1849, увјериће се да је он, у првом реду, поуздани аустријски генерал чији је основни задатак одбрана Монархије.

Постоје индиције да је Његош слао у Загреб, у рано прољеће 1848. године, војводу Ива Ракова Радоњића са Његуша (са још једним Црногорцем), да бану Јелачићу усмено пренесе његову поруку да се прогласи не-

зависним баном њроједне краљевине. Преко овог свог изасланства Његош је наводно понудио Јелачићу и војну помоћ од 1.000 Црногораца.

Матија Бан је, као што је напријед показано, записао да му је Његош приликом првог боравка у Цетињу, у априлу 1848. године, рекао да су *садашњи Срби и Хрвајти сложни, а евројске владе скоро све занеше код куће*, што је прилика да се *има средсјава за оишши усшанак, за ослобођење наших народа, иако смо окружени моћним нејријатишљима*. Његош је Бана замолио да ово саопшти одговорним државницима у Београду. Био је за добро припремљену војну акцију: *Кад кренемо, да се бар кренемо у реду; ња онда шшо доі гаде и срећа јуначка*. Матија Бан каже да је послере *јодужеі разјовора* успокојио Његоша, увјеривши га да ће ова његова опрезна политичка промишљања вјерно протумачити не само у Београду, него и у другим центрима политике које буде посјећивао. Даљи развој догађаја показао је да до ове замишљене војне акције коју би повео Његош са својим Црногорцима – није дошло.

Његош је и касније бану Јелачићу нудио војну помоћ (у септембру 1848) у борби против Мађара. Радио је, нема сумње, колико је то било у његовој моћи, да се између хрватског и српског покрета, као и унутар њих, оствари јединство. Држао је да је наступио погодан тренутак да се оствари јединство Југословена, без обзира на то што је било разнолико то југословенство и политичке снаге које се повезују на тој линији. То се уочава из писма црногорског владике бану Јелачићу, 20. децембра 1848. године, у коме, између осталог, каже да га је *шјајна судбина на чело Јужних Словена јосшавила* да уклони *јадну љају са лица силних Славјана који до дана данашњеја нишша друіо нијесу били до јродани и жалосни робови и надничари друіих народа*. Он, Његош, очекује од Јелачића да ће кренути путем борбе за ослобођење свих Јужних Словена од њихових вјековних угњетача. Подсјећа га да *већ земља од ове мрске нејравде сшење, душе су блајородно мислећих Славјана у вјечној муци, сшиде се свијеша и људи збоі овоја нискоі сшања у коме се наш народ налази, ради чеја мимо јроче овај зли нарoк нас јрашши, зашшо смо јривикли родовашши*. На крају писма поставља питање: *Зашшо ми своје силе не јознајемо, зашшо неко слијејо надахнуће ујравља Славјанима, шсе се самовољно у шјуђе верише вежу?* Наглашава му Његош да је он *са овом шаком народа јоданашемом ширјансшва и шшијунсшва, слободан, али шшо ми је доље, кад іледам околo себе милионе моје браће ће сшењу у шјуђе ланце*. Храбрио је и подстицао бана Јелачића на акцију за ослобођење Хрвата и Срба и од револуције која им је пријетила затирањем.

Нијесу то били никакви конзервативни, антиреволуционарно обојени Његошеви уступци Бечу, како се то знало једнострано тврдити у марксистичкој историографији Социјалистичке Југославије. Његош је сматрао да је дошао тренутак да се оствари јединство између Срба и Хрвата, будући да су и једни и други били угрожени од екстремног национализма мађарске и италијанске револуције. Јер пристанак уз сусједне револуције, засноване на јаким националистичким набојима и шовинизму, значио би потенцијално и прихватање мађаризације Срба и Хрвата, односно италијанизације јужнословенског свијета у Далмацији и Црногорском приморју, а то Његош, наравно, није могао ни по коју цијену прихватити.

Његош, понесен идејом борбе за стварање југословенске заједнице, био је емотивно увјерен да настали догађаји свим јужнословенским народима, у првом реду Србима и Хрватима, пружају јединствену прилику да своје жеље и надања – од којих је његова идеја о Југославији коју је артикулисао и прије 1848. године и која је по његовом увјерењу имала приоритет у односу на друге жеље – претвори у реалност. То потврђују, осим писама упућених бану Јелачићу, и Његошева писма која је слао и другим најугледнијим личностима тога времена у Србији и Хрватској, саопштавајући им да од јединства Срба и Хрвата зависи одбрана народности од сусједних револуционарних елита које су им пријетиле денационализацијом.

5.

Црногорски владика и владар је од почетка револуције 1848. године настојао да се оствари јединство православних и католика у Боки Которској и дубровачкој области, гдје је био снажан његов уплив. Знао је да је то предуслов да се ове области одбране од италијанизације, коју је подржавала политичка струја блиска револуционарној влади Венеције на челу са Николом Томазеом. У том се циљу Његош, 20. маја 1848. године, обраћа Бокељима и Дубровчанима, „од обје цркве”, прогласом (*Објављење*, штампано у 500 примјерака) у коме тек конвенционално спомиње *круну ћесарску*, захтијевајући од њих да остану вјерни својој народности и да се не *гробе на различитије ѧарѡије*. Мудрошћу владара и црквеног поглавара позивао је Бокеље и Дубровчане да све оно што их дијели одбаце и да буду *срцем ѧивржени својој народности* и сасвијем вјерни и послушни Јелачићу, *свому једноплемену бану од ѧроједне краљевине, који је ѧод круном ћесарском*. Није Његош пропустио да Бокељима и Дубровчанима и припријети, ако се покажу *невјерни*, ставивши им до

знања да ће им у том случају Црногорци постати *заклейи нейријашељи*. Но, истовремено им је обећао, ако се буду држали његових савјета, да ће Црногорци и Брђани бити готови да им притекну у помоћ и да ће *за вашу слободу уједно нашу крв йролиши*.

Своје погледе на догађаје у политичким вртлозима 1848. године, који су били повод за ширење *Објављенија* у народу Бококоторског и Дубровачког округа, Његош је образлагао Едуарду Грију, окружном капетану у Котору и савјетнику аустријске владе, који је због тога био узнемирен, мијешањем у аустријска унутрашња питања, да је *Објављеније* написао и објавио само из разлога што *оно истйиче из онијех чувстйвах* која је *свагда йишйао (тајйо) к йравийшељстйву аусйријскоме*. Неспоразум је послије овог Његошевог објашњења отклоњен.

Али *Објављеније* је изазвало жестоко реаговање Његошевог пријатеља Томазеа, послужило је за распламсавање политичког сукоба између њих. Томазео, као изразити италијански националиста, предсједник револуционарне владе у Венецији, није опростио Његошу што није стао на страну италијанске револуције. Штавише, и послије смрти црногорског владара и владике он је, разним поводима и у разним текстовима, писао о Његошу ружно, грубо и клеветнички. Замјерао му је што је ишао у походе аустријском канцелару Метерниху, па чак и то што се *уз француска вина* дружио са једном лијепом балерином, плесачицом *ишйалијанској йозоришйа, вријећајући руски двор који йа издржава*. Највеће погрде о црногорском владици овај чувени италијански пјесник и политичар словенског поријекла, мада је високо цијенио Његошеву поезију, изрекао је у својим списима која су, према опоручи, објављена неколико деценија послије његове смрти. Разлог је био јасан: није могао Његошу да опрости то што се енергично супротставио намјерама венецијанске владе да загосподари Боком Которском, Дубровником и Далмацијом и што је подржавао Србе и Хрвате, који су стали уз бана Јелачића и аустријски двор. Писао је Његош (22. децембра 1848) бану Јелачићу: *Далмација је Твоја дановина, иако за дивним драйстйвом не чезне, али шйо је сиройа крива кад не види даље од носа*. Она, Далмација, има прилику да *или хоће или неће да се йирси йшйалијанстйва* и скине *стйари йвоздени јарам*, који јој *Твоји здушници йослије неколико дана мјестйо захвале* поново намећу. Садржај овог писма веома је ражестио Н. Томазеа. Одговарао је Његошу врло увредљивим ријечима, непријатељским тоном. Та писма су класични извори који свједоче како и колико политичка опередијељеност може покопати пријатељство и међу великанима писане ријечи.

Његош је у првој години револуције (1848) писао топла писма Јелачићу, називајући га сабратором, драгим и свијетлим баном, да је он, Његош, са својом шаком народа *под анаџетом њирјансџива и њионсџива сводоган, али њиџа ми је доље кад џледам около себе милионе браће џе сџиџу у џуџе ланџе?* Односи Његоша и Јелачића у првој години револуције били су пријатељски присни, што се види из садржаја писама која су размјењивали. Одговарајући на Јелачићево писмо од 7. децембра 1848. године, Његош каже да га је писмо обрадовало, иако је тужан због понашања наших људи у Далмацији и њихове незахвалности, непризнавања банових дјела и оспоравања његовог звања. *Нека их буде џуџа. Може им биџи називаџи џе баном далмаџинским. Нека именују како хође, само нека је Далмација у Твојој руџи, да се једном сасџавимо.* Његош упућује пријекор и Бечу што Јелачићу није признато *џрво званије и мјесџо у Царсџиву*, које му је било обећано, него је обећање опозвано – *од сваџиџа џе одсџиџиџиџи.* Његош вели: *И џиџо се снажном миџиџом не узмоџне држаџи оно све џрџеба за ниџиџа смаџраџиџи.*

У истом писму Његош даље каже да је желио да Јелачићу пошаље у помоћ неколико Црногорацах и *џоџови су сваџда на Твој џлас а на корисџи оџиџиџу.* Његош се интересује за Јелачићев даљи рад, тражи да га чешће *удосџојава својим неоџијењеним џисмима.* (Н° 56, Цетиње, 22. дек. 1848)

Обраћање црногорског владике и владара Бокељима и Дубровчанима и позивање на потребу остваривања јединства дало је извјесне резултате, али су и Бокељи одговарали на његово *Одјављење* и пријекорна писма у којима их је опомињао да се не одазивају на позиве *и ласкања џуџинска* (мислио је на Италијане). Јасно је изразио свој однос и према даљем току догађаја у Аустрији и Италији, као и према сопственом схватању југословенства. Наиме, бокељски прваци, у тим смутним данима, испољили су и мудрост и родољубље достојно поштовања генерација. Они су са Скупштине представника свих 16 општина Бококоторског округа (одржана у Прчању 1/13. јуна 1848), хладно и с политичким резонотписали и црногорском владару и бану Јелачићу. Његошу најприје потврђују пријем његовог писма, *у којему нас џринуђаватиџе да се Бану од џроједне краљевине здружимо*, а затим му стављају до знања да не прихватају безусловно прикључење новоствореној Троједној Краљевини. *Ми никакво џроџивљење немамо сајединиџи се са свијема државама славеносербскијема, кад оне џосџану самосџалне и без џуџеџи уџлива џод џесарском круном.* И даље у свом одговору црногорском владару бокељски прваци истичу да они од њега, владике, очекују обећање да ће им пружити *руку џомоџи џроџиву свакоџа иносџраноџа најџаденија*, за шта ће му би-

ти благодарни у име свега народа и надамо се тврдо и бесколебно, да ће ње њознајим родољубијем нами, ће би се ња њошреба јавила, брацки њри-скочији. Рачунали су на војну помоћ Црне Горе и Брда, у случају да револуционарна влада Венеције, која је од првог дана истицала своје претензије на Далмацију, Боку и остали дио Црногорског приморја – области које је држала под својом влашћу од 1420. године до краја XVIII вијека – посегне да их поново окупира.

Одговарајући Хрватском сабору и бану Јелачићу, Бокељи им најприје стављају до знања да ми Далмајинци ниесмо но Бокези, а што се тиче уједињења, постављају услове који би претходно требало да се испуне. Без сумње – пишу бану – кад би настјојећи дојаћаји корачали, да се државе славеносердске, њо јесѡ јуѡсловенске у једно соједине њод шѡишѡм ћесарскијем без уѡлива никакве ѡуђе народносѡи ѡѡр. ѡалијанске, мађарске, њемачке и ѡако даље, без сумње Бока Коѡорска ѡроѡивна биѡи неће, да се жеља Ваша испуни, шѡо се сојединенија ѡиче. Али данашња одѡјајѡелсѡива, и навлашѡишѡи она шѡо сѡе ви уѡарској круни ѡодложни не доушѡјају, да ми за ѡо сајединеније жрѡвујемо својом независносѡи наше народносѡи, која је нама ѡризнаѡа у новоме усѡаву царсѡива аусѡријскоѡа. Кад свака јужнословенска држава ѡравилним ѡушѡм ѡосѡане самосѡална без ѡуђе уѡлива, кад се збуде оно шѡо сви желимо, ѡј. основа славенској царсѡива ѡод цесарским шѡишѡм, кад у најѡосље једнака ѡрава буду слободно међу реченима државама уѡоворена и ѡосѡављена, окружује Боко-коѡорско од своје сѡране радосно ће себе у ѡоме сојузу ѡриѡисаѡи.

Зар услови које су постављали Бокељи Троједној Краљевини и њеном Сабору и бану Јелачићу не значе клицу неке врсте федеративне државности Југословена? Јер једнака ѡрава међу реченима државама, у овим условима јесте визија те независности – без уѡлива никакве ѡуђе народносѡи. Да би ушли у састав Троједне Краљевине, Бокељи су тражили да се Хрватска претходно одвоји од Мађарске, али и да буду сигурни у то да се неће дирати у њихова стечена права.

Све претходно говори да је на Прчањској скупштини бокељских представника, условно речено, преовладала југословенска струја, мада ни она није желела да жртвује стечена народносна права Боке Которске и осталог Приморја прокламованом уједињењу хрватских земаља, које би и даље биле зависне од Мађарске или било које друге туђинске власти. Наглашавањем да су они, Бокељи, за то да се створи држава славеносрпска, то јест југословенска, и да су за то да се у једно соједине ѡод шѡишѡм ћесарскијем, изражен је само став да су они за легитимизам,

што је у оно вријеме било владајуће начело у Европи, проглашено још на Бечком конгресу (1815), а брижљиво његовано од европских конзервативних снага, односно Свете алијансе.

Револуционарна гибања су продрмала данашње Црногорско приморје, од Котора до Бара, али захваљујући мудрости бокељских првака све је протекло без већег крвопролића. Прчањској скупштини, међу представницима општина Бококоторског округа, присуствовао је и млади Стефан Митров Љубиша, будући књижевник и велики српски национални радник, који је представљао Будву, односно Паштровиће. Тешко је, међутим, утврдити колико је овај будући знаменити наш човјек, онда врло млад, могао да утиче на закључке Прчањске скупштине, јер о томе нема прецизнијих података, али се може претпоставити да његов удио у њиховом формулисању није био мали. Уосталом, Љубишина каснија национална и политичка активност, коју је испољио у одбрани српских националних права као дугогодишњи посланик Бокешког округа у Далматинском сабору у Задру и Царевинском вијећу у Бечу, говоре да је Љубиша у револуцији 1848/1849. године на широка врата ушао у политички живот. Остаје за даље истраживање и питање колико је и каквог утицаја могао имати он и на ток догађаја у Грбљу, гдје је избила жестока буна против режима аустријске власти у Котору 1848. године. Такође би било од значаја да се одговори и на питање колико је Петар II Петровић Његош имао утицаја, а јесте, јер је наредио да се црногорске чете повуку из Приморја, на смиривање Грбаљске буне и налажење политичког компромиса између побуњеника и аустријских власти у Котору.

Почучени историјским искуством с почетка XIX вијека, када је био учињен покушај уједињења Боке Которске са Црном Гором (1806–1807. и 1813) – што се показало историјски нереалним с обзиром на став великих европских сила према том политичком чину – овога пута Бокељи су прихватили само оне Његошеве савјете који су се тицали изграђивања става према новонасталим догађајима, прихватили су његову југословенску идеју и, наравно, његово тумачење да у датој историјској ситуацији није могуће остварити уједињење Црне Горе и Боке, иако је и он, као и његов стриц митрополит Петар I, о томе политички размишљао.

Наиме, уједињење Боке са Црном Гором није било могуће остварити у датим историјским условима, али су се Бокељи задовољили обећањем Његошевим да ће им Црна Гора пружити помоћ ако би били нападнути (Италијани), о чему су се тада проносиле гласине. Савјетовао их је да Бокељи и Дубровчани не отказују послушност *законитоме ћесару Фердинанду I без икаква узрока или невоље*, да не иду примјером других ма-

нићих народа који ће себе и вас без икакве пошребде ујројасћиии, алудирајући на италијанску агресивност. Пише им то у мају 1848. године, када се увјерио да се и становништво Боке узнемирило по примјеру других народа, па их опомиње да се те *обијесћи клоне*. Црногорски владар није крио своју забринутост догађајима у Боки изазваним револуцијом, прије свега пропагандним дјеловањем присталица Венеције, чија је влада јасно истицала да је дошао час да поново овлада и Боком Которском и цијелом Далмацијом. Стога је налазио за потребно да свештенство, капетане, кнезове и читав бокешки народ опомене и подсјети да су Бока и Црна Гора *шако сјојене као душа и тијело, један народ и дух, један обичај и језик, и један без друјоја не може ни живјети ни умријети, и зајмо вас ја у срцу не разликујем од Црнојораца и јојов сам вазда с вама зло и добро дијелићи*. У име тог јединства и истородности припријетио им је у случају непокорности аустријском владару и приклањања венецијанској влади. У завршном дијелу овог писма (посланице), свјестан да би му се могло приговорити да се превише мијеша у политичка унутрашња питања у Боки и да према њој изражава претензије Црне Горе, Његош тражи од Бокеља да су покорни своме ћесару *као јрави синови својему оцу*. На крају поентира извјесну пријетњу – ако га не послушају, он ће им, с допуштењем бечке владе, *ирћи но Турчин бићи*. Његош је онда сматрао да је званична политика Монархије већа гаранција да ће Срби и Хрвати убудуће лакше остваривати своја национална права.

Овакав Његошев политички ангажман на територији аустријске државе протумачен је као антиаустријски, утолико прије што је у писмица бану Јелачићу величао овог аустријског генерала као симбола борбе за слободу покорених јужнословенских народа. То је јасно рекао у писму Јелачићу, од 20. децембра 1848. године: *Твој задатак је велики, њим Европа нови лик добива, он миче љају јадну са лица силних Славјанах, који до дана данашњега нишћиа друјо нијесу били до јродани и жалосни робови и надничари друјих народа*. Ово промовисање генерала као предводника свих Јужних Словена није, разумије се, могло бити другачије схваћено на бечком двору него као Његошев антиаустријски став. Иначе, Његошева преписка са Бокељима, баном Јелачићем, кнезом Александром Карађорђевићем и другим пријатељима у Бечу, Загребу, Трсту, Дубровнику, Београду и другим мјестима будно је праћена од стране аустријских власти – на њу су реаговале, углавном, негативно. Сумњичење Његоша обично је почињало од Котора, од начелника Грија и службеника окружног начелства.

Устав Аустрије, на који су се позивали Бокељи у свом одговору Хрватском Сабору и бану Јелачићу, иако изнуђен и октроисан, давао им је какве-такве гаранције о извјесној аутономности ка испољавању својих народносних права. И то је био разлог што је Прчањска скупштина изразила опрезан став према стварању Троједне Хрватске Крљевине. Тада Бокељи нијесу могли знати да ће угушењем револуције бити укинут и тај импровизовани устав у Монархији, као наводно сувише либералан (поново је уведен тек 1859). Југословенска оријентација Бокеља у 1848/1849. години и њихово условљавање за улазак у Хрватску као троједну краљевину у склопу Монархије, показала се ипак далековидом, јер је Бока Которска све до 1918, до уједињења југословенских народа у једну државну заједницу, остала засебна административна област у Аустријском царству, што је за њу имало одређених предности.

Петар II Петровић Његош је са брижношћу пратио све догађаје и појаве у сусједној Боки, плашећи се да револуционарна влада Венеције не обнови италијанску власт у нашем Приморју и дубровачкој области. О томе је говорио и Матији Бану и тражио да саопшти његово мишљење влади у Београду, прије свега страховање о могућности поновне владавине Венеције над Боком и осталим нашим Приморјем. Бока је Црној Гори била вјековима прозор у свијет, преко ње се и Његош, више него његови претходници, повезивао с Европом. Стога је настојао да у то смутно вријеме одржи добре и пријатељске односе са аустријским властима и наравно са Бокељима, које је позивао да остану *срцем и душом њивржени својој народности и сасвијем вјерни и њослушни Јелачићу, своје јединојлеменому Бану од троједне краљевине, који је њод круном ћесарском*. Црногорски владика се није супротстављао погледима Бокеља о југословенском питању, иако су ти погледи у понечему одступали и од његовог схватања југословенства. За њега је било најбитније да они не подрже владу Венеције. Са Његошеве идејне линије било је најбитније што су Бокељи одлучно стали да бране своја стечена права и да јачају своју народност, што су испољили одлучан став да ће се борити против туђинске супремације – талијанске, мађарске, њемачке – и што су наклоњени, иако с извјесним резервама, Јелачићевој политици, за коју је држао да је од користи не само за Хрвате, него и за Србе. У свему томе за Његоша је било важно да Бокељи имају право да траже снажан ослонац у тврдом црногорском залеђу и да се држе његових савјета. И заиста, он их такве и прихвата и југословенски усмјерава, што ће оставити дубоког идејног трага на тој линији блиске братске сарадње Црногораца и Бокеља све до коначног ослобођења Боке 1918. године.

Првих мјесеци револуције 1848. године, Његош је имао много тешкоћа да обузда Црногорце да не упадају на територију Боке и Приморја (до близу Бара) ради пљачке, гдје су се сукобљавали са мјесним становништвом и аустријским органима власти. Преписка коју је водио с Едуардом Гријом, окружним капетаном у Котору, свједочи да су се Црногорци користили насталим врењем, па су све чешће упадали у Приморје, пљачкали и нападали аустријске поданике. Његошево ангажовање и строге наредбе које је издавао да би спријечио такво самовољно понашање црногорских поданика, *да више зла не буде*, како је писао Грију, ипак није су пресјекли те појаве. Упозоравао је црногорски владика и да аустријске власти црногорском народу чине одређене неправде: 1) *ишло им се не дозвољава њазароваиши же су њазаровали од њамџивијека*; 2) *ишло њандури са њима љубо њосџуџају* и 3) *ишло аустријске власти намјеравају да љраде уџврђење исџред Мирица*. То је, према мишљењу црногорског владара, доводило и до немира у овој бесмисленој смуџњи насталој у Аустријском царству. Ово Његошево упозоравање да и аустријске власти својим поступцима узрокују да Црногорци чине неприлике, па и зла, аустријским поданицима у Боки, изненадило је и бана Јелачића који је сматрао да је то, ипак, мијешање у унутрашње ствари Троједне Краљевине Хрватске. Његош се у свом одговору бану Јелачићу (3. јун 1849) доста неспретно покушао оправдати: *Мене је к овоме инџерес Црне Горе водио, мене је на ово заклела из жеџињсџива најсвеџија свеза и љубав*.

6.

Матија Бан други пут је дошао у Цетиње половином јула 1849. године, опет дипломатским послом као емисар српске владе. Том приликом до-нио је владици и владару двије хиљаде дуката у злату (онда је Србија *давала Црној Гори помоћ хиљаду дукаџа на љодину*).¹⁹ Тада је провео три дана са Његошем и изблиза је упознао његову личност (*Био је у љуном смислу и љјесник и филозоф*), човјека темперамента (*Дивља нарав љорџиџака у њему се крхала са љиџомином љросвешџена човека*). Бан наглашава да је Његош љубио *Црну Гору и Срџсџиво*; *међу својим Црноџорцима осећао се крајње несрећан*. Његош је Матију Бана и овом приликом срдечно примио, разговарали су као стари пријатељи о свему, а највише о политичким приликама у Аустријском царству и расплету револуционарне

¹⁹ Бан каже да се носећи новац у злату много *љуџем најџиџио, неџиџо са џежине (осам ока), неџиџо од љрезања да уз љуџи не будем љохаран*.

ситуације, те и о очекивању с каквим политичким резултатима ће изаћи Срби и Хрвати из револуционарног заплета.

Занимљиво је истаћи да је Његош, примивши од Бана писма (поруче београдске владе) и двадест свитака *од сѣо дукаѣа* годишње помоћи рекао: *Није ли ово жалосна судбина да јуначка Црна Гора мора живјеѣи од милосѣиње!* Бан му је на то одговорио да *није ѣо милосѣиња, не ѣо је мален ѣоклон имућнијеј браѣа браѣу неимућнијему, који све кад би и имао ѣлогних ѣива којим је ѣприрода Србију одбарила, морао би више ѣазииѣи на своју одбрану неѣо на ѣихово одделовање.* Његош је потврдио ову Банову констатацију да је Црна Гора изложена сталној борби за одбрану од непријатеља (*свуд око ѣранице Црноѣорац иде на рад оружан као за раѣи*). Новац који даје Србија, вели Његош, најдражи ми је јер је дат од срца и да српска влада ништа не тражи до братску љубав (*чини ми се као да ѣа десна рука ѣремеће у лијеву*). Жалио се да му руска помоћ тешко пада: *Русију водем; али не водем да ми се сваком ѣриликом даје осјећаѣи цијена ѣе ѣомоћи. Ја ѣосѣодар слободне Црне Горе ѣрави сам роб ѣеѣроѣрадских ћуди. То ми је већ дојадило, ѣа хоћу да ѣај јарам збацим.* Поводом овог Његошевог незадовољства Бан је изразио став да је увријеђе на лична ѣоносѣиѣосѣи уѣушивала ѣолиѣиѣички разум, па је додао да бисмо без Русије, ипак зло прошли, јер она *једина има инѣтереса (...)* да ѣодржи *дјело Срѣсѣива* на коме желимо да озбиљно радимо. Бан је много година касније негирао тврдњу Милорада Медаковића (изнијету у књизи П. П. Њеѣош, *ѣосљедњи владајући владика црноѣорски*, Нови Сад, 1882), да је Србија онда Његоша *збуњивала и од Русије*, и да га је одвраћала од ове снажне покровитељице Црне Горе.²⁰

Прелазећи на главну политичку ствар – због чега је М. Бан дошао у Цетиње Његошу, по налогу кнеза А. Карађорђевића и његовог првог министра у влади – Бан саопштава да су разговори вођени о више политичких питања, а прије свега о стању Срба и Хрвата у Хабзбуршкој монархији, те и положају српског народа у Турском царству. Његош је тада Бану изнио своје настојање да је његово да побуди народна осјећања у *ерѣеѣовачком и у албанском везиру, који су оба били Срби ѣоријеклом.*

²⁰ У вези са том Медаковићевом причом, да је наводно Србија одвраћала Његоша од Русије онда (1848–1849), Бан каже: *Ја сам дужан истиѣини истиѣоријској одборѣиѣи ѣу неоснованосѣи Медаковићева ѣричања, која у њеѣа није моѣла ниѣиѣа друѣо биѣи неѣо ѣола ѣреѣиѣосѣивка. Јер сам Медаковић је писао да је онда коресѣоденѣија међу Владиком и владом срѣском ишла у шифрама, и ѣо је истиѣина; али он није имао кључа ѣим шифрама, неѣо ја, ниѣи је био као ја ѣосвећен у великој чистиѣо народној, сѣвари, о којој се радило.*

Код херцеговачког везира Владика је успио, али код албанског (скадарског) није. Ипак, Његош је могао поуздано да рачуна на албанске *Миридиџије*, с којима *ја је Србија онда измирила и у сјоразум довела*. Вијест о том мировном споразуму и да ће Његоша ускоро посјетити *нарочији иосланик миридиџској кнеза Биб Доде да узме и гâ бесу*, веома је обрадовала црногорског владара. Тим споразумом је учињен крај вјековном крварењу Црногораца и Миридита.²¹ Био је то велики успјех српске дипломатије за Црну Гору.

Током три дана боравка у Цетињу и политичких разговора које је Бан водио са Његошем, осим дипломатских, разговори су се тицали и других питања, у првом реду књижевних. Разговарали су о књижевним темама и појединим пјесницима. Бан напомиње да је Његош уважавао руске и енглеске велике пјеснике (мада их непосредно није именовано, то се односило на Пушкина и Державина, те на Џона Милтона), а да је за француске рекао да су *одвећ лаки и меки*. Оно што је у том дијалогу било најдрагоцјеније, Његош му је, напомиње Бан, прочитао једну своју љубавну романсу, која је била испјевана у *духу француском*. Иако Бан не каже која је то била пјесма, из његовог уопштеног исказа, јасно је да се свакако радило о пјесми *Ноћ скуйља вијека*. Бан пјесму назива *иравим зрном дисера* и изражава жаљење што ју је Његош, највјероватније, пред смрт уништио. На срећу књижевности, међутим, пјесма је сачувана,²² а касније је (1955) пронађен и оригинални рукопис пјесме, сачуван у Његошевој *Биљежници*, објављен у књизи под истим насловом на Цетињу, 1956. године.²³

За вријеме овог другог боравка на Цетињу, Матија Бан је са Његошем водио разговор и о већ припремљеном дјелу *Лажни цар Шћејан Мали* (рукопис му читао Његош). Ово дјело је – како се види из Његошеве напомене из касније написаног предговора – било написано још 1847, штампано, као што је познато 1851. године у Штампарии браће Жупан у Загребу, а уз финансијску потпору српског трговца Андрије Стојкови-

²¹ Његош је на то саопштење, Бан свједочи, рекао: *Је ли мојуће да Србија није учињила за Црну Гору нишџа друго нејо то, морали би јој Црногорци биџи занавијек захвални. Миридиџи су јунаци, с њима се од вјекова крваримо. Чисџо као да сањам да ћемо одсад биџи иријаџељи и друјови.*

²² Матија Бан је забиљешке, које је водио о разговорима са Његошем 1849. године, објавио 1884, а пјесма Његошева *Ноћ скуйља вијека* пронађена је после Банове смрти. Објавио ју је Павле Поповић, на основу преписа пронађеног у *Публичној библиотеци* у Петрограду међу хартијама Јегора П. Ковалевског. (Павле Поповић, *Једна нејознаџа пјесма Њејошева*, Босанска вила, бр. 1, Сарајево, 15. јануар 1913, стр. 9–10)

²³ Горан Максимовић, цит. рад.

ћа у Трсту (на корици *Шћејана Малој* стоји да је штампан у *Јујославији*, 1851). Бан казује да су послуже читања (сјутрадан) били сагласни о врлинама и манама овог рукописа (у драмском погледу дјело је имало сличне мане као и *Горски вијенац*, али за разлику од претходног у њему је било мање велике поезије), а ипак, Његош је закључио: *Шћо јод је од човјека не може савршено бијти. Шћо најисах, најисах, нећу више у шћо ни доцнуйи йером*. Тако је и учинио: *Шћејан Мали изашао је шћамјан онако какав је био у рукопису кад сам ја ја йрочийао*, пише Бан.

Занимљиво је истаћи и Банов исказ да се у разговору са Његошем осврнуо и на тадашња оспоравања Мажурановићевог ауторства спјева *Смрћ Смаил-аје Ченјића* (1845), за који се говорило да је наводно потекао из Његошевог пера. Али он, Владика, иако је о својим дјелима с Баном разговарао, истини за љубав никада није о *Ченјић-аји ни речице йрословио*. Да је Мажуранићев спјев био Његошев, Бан додаје да га не би *ни сâми йолийички обзири, кад смо већ заједно сковали изведење најкрујнијеј йолийичкој дела*, задржали да ту причу потврди. Бан даље свједочи да је о оспоравањима Ивана Мажуранића као аутора поменутог спјева слушао и друге приче и у свом мемоарском запису их саопштио.

Матија Бан је о својем другом сусрету с Његошем оставио опис једне од најљепших сцена, о томе како га је Владика позвао да на добрим коњима пројашу Цетињским пољем. Његош је тада кренуо коња касом, а онда је Бану рекао да коње *йустјимо йрком* (одговорио му је да је лош јакхач и да *даље од каса не иде*). Разиграо је тада свога коња (*мој Дубровчанине, да видиш како Црнојорац јури*) и одлетио као стријела пољем (у његовом *црнојорском оделу изледаше као Голијатј* и као *йрикован за коња*). Како је био доста удаљен, наједанпут је окренуо коња да се врати и у том окрету, каже Бан, *йаде му крајшак јуњ с рамена и каја с йлаве, а йросуйе дујачке косе йаласаху се йо ваздуху*. Његош се на то није осврнуо, *нејо све једнако јурећи вратио се Бану и рекао: Ево ме без јуњца и каје; йочео вишешки, а свршио комично!*

Даљи разговор Његоша са Баном био је политичке природе. Његош је с иронијом казао да актуелни политички српски планови (из 1848. и 1849) могу, као и његова трка, свршити на сличан начин: *Да йочнемо јуначки йа свршимо комично йо себе, а йрајично йо народ*.²⁴ Његошу је, по свему судећи, било јасно да ће планови о ослобођењу и уједињењу срп-

²⁴ Кад му је Бан рекао да је срећа народа у божјој руци, Његош га је пресекао и одлучно узвратио: *И у њиној, и у њиној*. Бан је на то додао да народу који *не йокушава нишћа за своју слободу, неће је ни сћећ*.

ског народа завршити без резултата. Он то није очекивао од српских вођа у новијој историји. Подсјетио је на историјску улогу владике Данила, који је ослободио Црну Гору од Турака и учинио је самосталном, говорио о Карађорђевом јуначком дјелу (Првом српском устанку) и дипломатском успјеху Милоша Обреновића, похвалио храброст Стевана Книћанина и његових Шумадинаца у биткама са Мађарима у Банату 1848. и овој 1849. години, како би потврдио своју претходну мисао да је у историји и *покушај дичан, али је шек славан кад је усјехом овјенчан*. Хвалио је Бан генерала Книћанина, тог храброг команданта Срба из Шумадије и његове побједе против Мађара, увјеравајући црногорског владара и владика да садашња војна у Мађарској само је *предигра великој драми која ће се одиграти с оне стране Саве и Дунава...* Бан је у вези с тим рекао и да *ће поред светлих имена која споменути доћи и ваше у историју, те ћу изменили своје стихове у јесми вама посвећеној и ријеч 'љубави' у стиху: 'Љубави твоје чудо, не Боја' заменили ријечју 'храбрости'.*²⁵ Поводом ове пјесме дуго су водили дијалог, нарочито о значењу ријечи *не боја* у помнутом стиху, за коју се сагласио Његош са Баном да је може замијенити.

Посљедњу вечер свог боравка у Цетињу Његош и Бан су провели у изврсном расположењу. Одредили су начин дописивања и усагласили и друге детаље дипломатског кореспондирања између Његоша и владе Србије. Бан каже да му је сљедећег јутра кад је дошао да се са Његошем опрости рекао: *Не бих вам савјетовао да данас идете на јути, јер вријеме је мушно, и биће олује*. Пошто није одвратио Бана, Његош му је дао свој кишни огртач и два перјаника да га прате и препоручио да ако га на путу затекне олуја, свакако, преноћи код његовог оца Тома у Његушима. Како се обистинило Његошево предвиђање о олујном невремену, Матија Бан је морао да сврати у кућу Његошевог оца Тома, који га је (и перјанике) најсрдачније примио (*сви мокри до коже*), у разговору као *стари познаници прејали смо се код вајре и сушили хаљине*. Бан Тома описује као високог, крупног и лијепог старца, који *ојомињаше на јунаке Омерових времена*. Томо је мало говорио, *али свака му је реч била умесна, свака примедба њамејна*. Бану је постављао питања да му саопшти своје утиске о Владици, интересовао се за кнеза Александра Карађорђевића и о приликама у Србији, о Книћанину и патријарху Рајачићу, о бану Јелачи-

²⁵ Матија Бан каже да му је на то Његош узвратио да то нипошто не уради: *Не дирајте ми ону ријеч 'љубави', она је на своме мјесту, и њом се поносим. Нашио нам храбрости без љубави к народу? Тек ова ону узвишава? А слободно изоставите ријечи не Боја.*

ћу и његовим граничарима; молио је да му подробно каже своје мишљење и о Лацманима (Италијанцима) на Приморју. Бан се у разговору са овим старцем увјерио *да је о свему што се онда догађало био извешћен и желео дознавати како се догађаји развијаху*. Старац је донио један јуњац и огрнуо Бана који је мокар подрхтавао од хладноће. *Тронула ме ша сћарчева њажљивост, те му захвалих њојлим речима.*²⁶

На Томово питање да ли су Банови родитељи живи, одговорио је: *Ено их, доју хвала, живи и здрави у Дубровнику*. Рекао му је да је и породицу, жену и троје дјеце, довео из Београда у Дубровник, у кући су родитеља, иако они нијесу још ни видели Србију. Обавијестио га је да је и он, Бан, рођен у Дубровнику, а да се прије пет година настанио у Београду. Разговор је затим текао углавном о приликама у Дубровнику. Стари Томо је рекао: *Е, Дубровчани су њамејни и њошћени људи. И ми смо једнога овде имали, али је то било њрије неја си се њи и родио*. – Слушао сам да се звао *Фрања Долчи, или нашки, Сладовић*. Кад је Бан казао да се о том Дубровчанину зна и за његову судбину у Приморју, стари Томо је покупио *гујачке седе обрве њако да су му очи њокриле* и ућутао. Јер и Бан и Томо знали су трагичан крај Фрања Долчија. Знали су да је у смрт отишао невин.²⁷

7.

У вријеме посјета Матије Бана Цетињу и разговора које су водили Његош и он о политичким, књижевним и другим питањима – у Приморју су се дешавали догађаји у којима је посредно био ангажован и црногорски владар, особито у расплету буне у Грбљу.

Његош је помно и с посебном пажњом, па и нестрпљењем, пратио ток догађаја код Јужних Словена у Аустрији и мимо сусједне Боке Которске. У писму од 20. XI (1. XII) 1848. године он пита Станка Врза: *Иде ли наша сћвар на ње сћране њравцем? Хоће ли се наш народ свијејћу њоказати народом блајородним и дошћојним самосћалностћи своје или ће*

²⁶ На Банове ријечи захвалности, стари Томо је одговорио да нема на чему да му захваљује јер *–Ти си њосћ Владичин, ња ејћо и мој, који сам имао брајћа и сина владичку, више свеја дошао си нам из далеке Србије. Ако брајћ брајћа добро не њрими, а ко ће*.

²⁷ Томо је запитао Бана шта је чуо о неразјашњеној смрти Фрање Долча, који је 25 година, као учен човјек био у служби владике Петра, стрица Његошевог. Одговорио је чуо је да је страдао због неке интриге и оптужбе да је наводно имао тајне везе са Французима и да их је звао да окупирају Црну Гору, и да је шпијунирао Петра I. У ту интригу били су умјешани и руски прсти. Сумњало се, пише Бан, да је Долчи заглављен у манастиру Стањевићи и то од руке Тома Петровића. Много касније ова сумња је документовано потврђена.

вјечно обожавајући и шуће верије, које им већ толико вијека још ово преи-
лише враћ и саиријеше народности? Не крије чуђење што се то с нашим
і. Гајом урадило, па тражи да га Враз обавијести каква је несрећа слијепо-
ја демона и код Хрвата своје злобно и ошровно сјеме донијела. Сматра да
су већ учињене велике погрешке и да се од правог циља далеко одступи-
ло. Наглашава му да би било добро ако се у тој процјени ситуације вара,
јер: *Ако се сада саиријеш, дуго ћемо иај иријех кајати.* У томе је Његош,
нажалост, био у праву.

Његош је и неком неименованом Тршћанину, такође, изнио своју не-
вјерицу у могућност ослобођења поробљених Словена: *Наше ствари све-
колике имају велику ілаву а слабе ноје, ие не моју оистајати... Е, сиромаси
Славјани, иша би Евроја без робовах и да јој није њих... Ко је иколи-
ко сумљао да нијесу Славјани рођени за ројство нека данас њино јосло-
вање види.*²⁸

Већ је напријед речено да се српски покрет у Аустрији, помогнут од
Срба из Србије, окренуо против Мађарске револуције, а не против феу-
далних структура друштва Аустрије. Што је до тога дошло, велику кри-
вицу сноси вођство Мађарске револуције због свог националистичког и
шовинистичког става према Србима и Хрватима, и другим Словенима.
У таквим условима савез Хрвата и Срба, направљен у самоодбрани, да-
вао је изгледа да може довести до уједињења Јужних Словена. Стога Ње-
гош није никако могао, и да су Мађари имали политичког слуха за Србе,
дејствовати у прилог револуције, а да не дође у сукоб и с Аустријом и са
вођством српског и хрватског покрета, те и да изневјери своју национал-
ну политичку концепцију. У нади да ће се борба Срба и Хрвата против
Мађара развијати у самосталан покрет ка јужнословенској независно-
сти, Његош је желио да има и директнијег утицаја на ток догађаја. Чи-
ни се да тако ваља разумјети и његову понуду Хрватима, новембра 1848.
године, да је спреман да упуту у Хрватску војну помоћ од 2.000 Црногор-
раца. Пишући о тој својој спремности генералном гувернеру Далмаци-
је А. Турском, он наводи и разлоге за то, истичући да смо *једно јо једно-
јлеменосији*, а друго Црногорци су вични *јо њиховој ирирођеној накло-
њеносији војничке ирудове сносији*. У том писму Његош изражава не са-
мо интересовање, већ и забринутост за смјер развоја српског и хрватског
покрета у Аустрији. То потврђује његова мисао, која гласи: *Видети ја да
моја сабраћа Срби и Хрваји јоказују се најавно да иравцем иду накло-*

²⁸ Писмо на које се позивам, и друга наведена, преузета су из књиге *Петар Пејровић Његош, Изабрана писма*, Титоград, 1967.

њени к народности и к њој крејти, и мене је исти мисао одушевљавала која и Црногорце, ако истинак Србах и Хрватих не би била слијета нека њој сирека, која би на њојше наше њорујаније њред свијетом служила. Ако би се десило ово посљедње, Његош каже, он би и Србе и Хрвате држао за њосљедњи народ у свијету и да би, у том случају, престао да се назива њиховим братом. Није пропустио да изрази жаљење што међу Јужним Словенима нема јединства, истичући да не само код њих, већ и код свих Словена, нема ни свијести о њиховој важности и снази, због чега прихватају инфериоран положај у Европи (*шти морају дити родље у Евроји*).

Хрватски бан Јелачић, као што ће се показати, није прихватио Његошеву војничку понуду, резонујући (из свог главног стана у Бечу), да му ова неће бити ни потребна, с обзиром на снажну војну помоћ руске армије, а можда се више и прибојавао самовољних Црногораца, њихових својеглавих и распусних ратничких навика. (И Његош је о томе говорио Матији Бану.) Одбијање војничке помоћи вјероватно је имало и друге, дубље политичке мотиве. Јер Јелачић је морао знати, а не само наслућивати, да црногорски владар има тежње које иду даље од жеље да Мађари буду поражени – поборник је уједињења Јужних Словена и, према томе, у крајњем, одвајања Хрвата и Срба и од Аустрије, на шта он, хрватски бан и аустријски генерал, није ни у сну помишљао. Није Јелачић желио да Његоша и његове непослушне горштаке Црногорце има ту на свом тлу, гдје би се непосредно укључили у војна и политичка збивања на простору Троједне Хрватске. Можда је Његошеву понуду о слању наговијештеног црногорског одреда сматрао и нереалном (од априла 1848. године Његош је нудио могућности слања Јелачићу чак и више од двије хиљаде ратника), с обзиром на материјалне неприлике црногорско-брдске државе да војнике опреми оружјем и другим ратним потрепштинама. Уосталом, дешавало се у вријеме када је у односима између Његоша и бана Јелачића почело да се топи пријатељство и узајамно повјерење из прве (1848) године револуције.

Војну помоћ црногорског владара није прихватила ни Русија 1849. године, чија је армија дошла, на позив бечког двора, да гуши Мађарску револуцију. (Његош је јуна 1849. године и генералу Орлову нудио одред од 4.000–5.000 Црногораца за ратовање у Мађарској.) Иако су то одбијање петроградски војни кругови мотивисали приметношћу пребацивања црногорске нерегуларне војске морем, преко Трста, а затим до брдивитих терена западне Мађарске, гдје је она могла једино бити употријебљена (за брдско ратовање), разлози су стајали, рекао бих, више у чињеници што је и њиховог господара и непослушне црногорске ратнике требало држа-

ти по страни веома сложене европске политике. Русија је и тим ставом показала да је Црна Гора искључиво објекат њеног старатељства и да, из тог политичког угла гледано, црногорског владара жели да искључи из непосредног ангажовања у расплету револуције у Аустрији. Петроградски двор није желио да учини ниједан корак који би у оној политичкој и војној сложеној ситуацији био у било чему супротан политици бечког двора. Његош је добро уочио да су у то умијешани прсти државног врха Аустрије, што се види из његовог писма упућеног аустријском министру унутрашњих послова Стадиону, фебруара 1849, у коме, између осталог, каже да се нада да ће аустријска влада убудуће испољити *блајородне симпатије к Црногорцима*.

Његош је и крајем 1848. године био увјерен да још није усамљен у својим жељама и идејама да је могуће остварити ослобођење Срба и Хрвата правцем којим је покрет ишао. Искре наде као да су стизале са више страна. Тако, на примјер, тршћански Словени позивали су црногорског владара да буде члан њиховог *Збора*, а он одговара неком неименованом Тршћанину, писмом од 20. X (2. XI 1848), поздрављајући ту идеју и истичући да ће оснивачима служити на велику част ако тај њихов *Збор*, као организација *буде славјански*. Јер дошло је вријеме, каже Његош, да Европа види *да нијесу Славјани рођени за ројсџиво*, већ да се и они боре против сљепоће, а за своју слободу. *Ја се чудим – каже он – а ниједна се нечуднија не могу, како некима људима може њосџивно толико грајо бијти*. Корио је Славјане што су толико пасивни и што трпе власт туђина, што *за ројсџивом њеже*. Јасно, он већ чини алузију да Словени ни из тадашњих догађаја неће остварити слободу, већ ће и даље остати подјармљени, у служби туђину. Мјесец дана касније (20. XII 1848/1. I 1849), Његош пише генералу и бану Јелачићу да поради више на сједињавању Далмације са Хрватском и да у уједињеној Хрватској обезбиди сва права српском и словенском народу. У том писму он не скрива своју љутњу на водеће људе из Далмације, као и на бечки двор, што су испољили незахвалност према бану, који је успио да спаси и пријесто у Бечу, односно династију и Аустријско царство, а они му узврћају незахвалношћу.

Колико је црногорски владар вјеровао, ношен својим жељама из своје трагичне усамљености, да се може помоћи Југословенима и колико је био увјерен у моћ Јелачића и колико је, чак до наивности, иако је био један од реалних политичара у другим процјенама историјских догађаја и људи, држао до личности хрватског бана – види се из сљедећих мисли: *Тебе је ѡајна судбина – пише он Јелачићу – на челу Јужних Славјанах њосџавила... али се види све Твоје изојачују. Сѡасио си ѡресџол, династију*

и све њене њосљедоваиџе; учинио си им услују какву им нико јошиџе није учинио од њина њосијања, џа џивоји здушници њослије неколико дана мје-стио захвале намеђу Далмацији сџари џвоздени јарам. А Далмација је Тво-ја бановина. Далмација за дивним браџисџивом не чезне али шџио је сироиџа крива кад не види даље од носа. Али сада, или хође или неђе, моратиџе се шресџиџи џалијансџива... Рашиџа смо џривикли робоваџи, рашиџа своје силе џознавамо? Рашиџа неко слијеџо задахнуђе уџравља Славјанима, џе се самовољно у џуђе вериџе вежу? Ја сам, истиџина је, с овом шаком народа џод анаџетом џирјансџива и шџионсџива слободан, али шџиџа ми је доље кад џледам около милионе моје брађе џе сџиџењу у џуђе ланце?... И шџио се снажном мишицом не узмоџне држаџи оно све џреба за нишиџа смаџраџи.

Његош је био убијеђен да је Јелачић послани месија према коме је ци-јели народ наш упро очи јер је у стађу да ослободи Јужне Словене и да уклони џадну џају са лица силних Славјанах, који до дана данашињеџа ни-шиџа друџо нијесу били до џродани и жалосни родови и надничари друџих народа. Стављао му је до знања да је то задаџак велик, и да њим Евроџа нови лик добива.

Уједињени Јужни Словени – истицао је Његош – Европи су требали да дају тај нови лик, не питајуђи се колико је то онда историјски било ре-ално. Зато он наставља да се упорно залаже за њихову сарадњу и једин-ствено политичко дјеловање, у првом реду Срба и Хрвата, јер је у тој са-радњи видио и највеђу залогу за остварење њихових националних инте-реса. Тако он, почетком 1849. године, у једном писму подсјеђа Димитри-ја Медаковића, познатог српског публицисту и историчара, родом из хр-ватског простора, на националну обавезу изграђивања сталне сарадње и јединства између Срба и Хрвата: *Једном смо вас џоздравили да се џри-дружиџе брађи Рваџима, да сџиџе заједно док вас зла сређа џонијела није.* Није то било ништа друго него настојање да се истраје на југословенској линији како ју је Његош замишљао, у оквиру могуђег дјеловања.

Из веђ наведеног писма Његошевог грофу С. Штадиону, министру унутрашњих дјела у Бечу (од 27. фебруара/11. марта 1849. године), види се да је и даље вјеровао у сусједну Аустрију, увјерава га, и да ће она истиџа чувсџива чистиоџа џријаџиџељсџива према њој и унаџријед осџаџи. Из садр-жаја овог писма да се наслутити да се у Бечу нешто сумњало на црногор-ског владара кад је био изазван да напише и да се њеџово име не да злоу-џоџредџаватиџи, ниџи се к њему моџу никаква оџака џолмачења оџноси-џи. Увјерава он министра Штадиона да је џубиџиџељ блаџоразумне свободе која дичи и облаџорођава човјека, али и да је истовремено и највиџи не-џријаџиџељ анархије која је џора неџо куџа. Он је под анархијом подразуми-

јевао смутњу и врење у Монархији, прије свега у свом сусједству – у Боки Которској и Приморју од Паштровића до Дубровника, против чега је од почетка имао одбојан став. *Та мене је анархија* (мисли и на племенске међусобице и непослушност својих поданика – М. Д.) *више љаводоље дала но иком у Евроју*. Стога он, Његош, нема разлога да буде *нейријашељем Аустрије, иако је досадашња аустријска љолишника на наслов Црне Горе и мрзила*, али се Аустрија, ипак, никада није борила *љрошиву наше свободе*. А што се *шиче мијешања неких љишшина црногорских* (племена – М. Д.) *у љослове бокешке*, тога је било и раније против његове воље и можда ће се догађати и убудуће због блискости општина и црногорских племена, јер је то тешко спријечити *доклен се љођу у Боки комеша*. Упозорио је своје Његуше (16. марта 1848) *да не љодсшичу и дуну љрошив ћесара* у Боки, јер *ћесар је велик и за њу ће чуши или не чуши, ако ли је радише за инаш мој, шо сами своју кућу разураше*.

Мијешање у послове бокешке постало је снажније и у вези са буном Грбљана којима су притицали у помоћ Његуши и други сусједни Црногорци, мимо сагласности свога владара. Занимљиво је да Његош аустријском министру отворено ставља до знања да његово *влијаније јако дјешивује на народ бокешки*, али само ако аустријске власти Бокељима буду дале олакшице (пореске и друге) *сразмјерне њиховом диједном крају*. Ако се буде тако поступило биће довољне *неколике моје ријечи*, наравно, *ако је шо ујодно аустријском љравилељшиву, да се они љовраше сасвим у љослушаније*. Није скривао своје увјерење ако *им шек остшану на враш ишши шереши који су им намешнуши ево неколике љодине*, а које они због свог сиромаштва *сносши не моју*, онда се он неће у *шо нишшшо мијешаши, јердо бих љрошиву своје часши љосшуйшо* – закључује своје писмо царском министру.

Бан Јелачић се 20. III/1. IV 1849. обраћа писмом Његошу, у коме тражи да спријечи прелазак својих људи *с намјеренијем нейријашељским у Боку*, а ако *ди Кошорани љо савјет к Вама дошли*, молио га је да их савјетује *како је за корисш нашу љошредно у Боки Кошорској мир држаши*, а њихове жеље он, бан, ће *законшшим љуштем влади љоднијеши* и да ће заступати њихова права. Истога дана бан Јелачић је упутио и проглас Которанима у коме је позвао да се држе *реда, мира и брашшнске слоше*, да буду вјерни цару и да не нарушавају *љоворењем и чињењем сјајно име словенско, с којим се Србљи и Херваши диче (...)*. Ово Јелачићево обраћање, молба, а затим и пријетња Бокељима, било је изазвано подуном Грбљана и њиховим сукобом са властима у Котору.

Од марта 1849. године догађаји су се кретали тако да је Његошу бивало све јасније да ће неминовно улиједити неповољан исход за српски и хрватски покрет у Аустрији, почела је да се топи његова нада у остварење југословенске идеје. То је саопштио и Матији Бану приликом његовог другог доласка у Цетиње, јуна 1849. године. Сазнање да је бечка влада Јужне Словене смишљено и лукаво водила и усмјеравала против мађарске и италијанске револуције да би само спасила двор Хабзбурга и Аустрију, а не да би им омогућила било какво уједињење, макар и под *ћесарским шийишом*, као и да је Јелачић био и остао само ревностан аустријски генерал – било је за Његоша велико разочарање. Тако је, с током даљег развоја догађаја, његов тон постајао све оштрији и прекорнији у обраћању Јелачићу, све док се односи међу њима нијесу потпуно охладили и најзад угасили. Оно што је наслућивао, пишући Станку Вразу, у јесен 1848, да уочава *сїрашне йоїрешке* нашега народа и његових вођа и *да се од йравої циља далеко одсїуило*, с надом *да се варам*, нажалост, потпуно се обистинило. О тој изневјереној нади у ослобођење Словена, као што је напријед показано Његош је, према Бановом свједочењу, говорио и овом емисару српске владе.

Расплет догађаја 1849. године му је показао право лице Јелачића, коме је Његош, у првој години револуције, прорицао улогу спаситеља, месије Јужних Словена. Његош се, међутим, увјерио да бан Хрватске Троједне Краљевине, као дисциплинован аустријски генерал, није марио за југословенство нити је за њега био спреман да било шта жртвује на штету Аустрије и свог положаја у њеном врху. Показало се колико је и сáм Петар II био у заблуди, вјерујући да ће Хрвати и Срби под Јелачићем успјети да се осамостале и да у погодно вријеме створе једну јужнословенску државну заједницу – свеједно што би била у границама Аустријског царства.

Губљење наде у остваривање идеје југословенства јасно се ишчитава из Његошевих писама (писаних априла и маја 1849), упућених српском кнезу Александру Карађорђевићу и дубровачком књижевнику Меду Пуцићу. Кнезу Србије он пише да се српска политика у Војводству, која је бранила Србе од Мађара, свела у најамништво за Аустрију. Јер: *Војводсїво на слабе їране сїоји, йа и да је сасвим ослобођено од Мађара, за срїсїво никаква найредка, како Срди за себе не војују неїо за шїуђина*. Разочаран у исход покрета Срба и Хрвата, истицао је и у разговорима са Матијом Баном да је било много боље да се Србија, умјесто ангажовања на страни Срба у Војводини, заједно са Црном Гором, окренула према Босни и Херцеговини и да су помогли ослобођење Срба и Хрвата од Тура-

ка. Данас би се у рукама имало оно што се не би могло лако изгубити – рекао је Његош самоувјерено.

Његошево писмо Дубровчанину, књижевнику Меду Пуцићу, по народности Србину католичке вјере, још јасније свједочи о његовом разочарању у исход покрета Срба и Хрвата у Аустрији, не скривајући мисао да је југословенство још увијек само *идеална ријеч*. *Ја сам се у њочейку нешто нагао – пише Његош Пуцићу, 23. априла (5. маја) 1849 – но данас видим да је засад југословенство идеална ријеч која само прознијем јасом лијепо звони. Што је Бановина (Троједна Краљевина) и Војводство? То су мртве историјске ријечи – грубо ништа. Југословени силе своје не познају ја и заслује своје не виде. Стога они седе и предају слијепо у безусловно ројство јућину. Ово је вјечна мука за оне који су њихови и за оне душе које ово осјећају – неће свеједно дива кад наша браћа не знаду разумјети што је дична слобода.*

Већ је споменуто да је Његош поздравио одлуке Мајске скупштине (1848) у Карловцима и успостављање Војводства. У романтичарском заносу и жељи за што држим јединством свих Срба, па макар и у најформалнијем виду, сматрао је да ће њихово Војводство допринијети општем ослобођењу српског народа и у границама Турског царства, разумије се у савезу са Црном Гором и Србијом. Поздрављао је Ђорђа Стратимировића и Стевана П. Книћанина, водеће личности Срба у Војводству, и одликовао их медаљом *обесмрћеној Обилића*. На том високом одликовању С. Книћанин Владици, *Господару црногорскијех јунака!*, одговорио је из Београда, 7/19. марта 1849. године, захваљујући му што га је издигао на ниво витезова Душанових и соколова Карађорђевића. Увјерава га да ће високо оно одличје, којим си ме као добри отац обрадовао, достојно носити и да ће и убудуће *страдајућој у Угарској браћи Србима у невољи*, помагати. О С. Книћанину и о његовом храбром и јуначком вођењу српског добровољачког одреда (Шумадинаца), с којим је добијао битке у равници банатској, бранећи Србе од Мађара, као што је веч речено, Његош је похвално говорио и Матији Бану.

Иако је Његош био против агресивне политике Мађара и Италијана, односно њихових националистичких влада, због тога што су угрожавале национална права словенских народа, то не значи да је он био и против друштвених промјена које је тражила Фебруарска револуција. Напротив. Зна се да је он начелно био за друштвене промјене у корист Срба и Хрвата, а са Гарашанином и другим водећим личностима Србије онога времена, разрађивао је програм и припремао планове за побуне и устанке српског народа у Турској, у комбинацији с ослободилачким ак-

цијама Црне Горе и Србије. О том Његошевом политичком ангажовању оставио је занимљива свједочења Матија Бан у својим мемоарским списима. На том плану, он је био у ствари национални револуционар у пуном значењу тог појма. У припремању и разгарању ослободилачког покрета око граница Црне Горе Његош је, може се рећи, доиста био борац ослободилачког замаха и акције.

Средином 1849. године продужавало се немирно стање у Боки Которској, изазвано дуном Грбљана због тешких пореских оптерећења, што је резултирало сукобом са полицијом и војском, те жртвама на обје стране. Али непосредним ангажовањем црногорско-брдског владара и попуштањем аустријских власти, дуна се почела смиривати. Смиривање дуне се поклопило с временом другог боравка Матије Бана у Цетињу. Његош је Бану изнио свој став и политичко залагање код аустријских власти у Котору како да се компромисно изађе из настале ситуације. Бан је, иначе, од почетка, и као Дубровчанин био заинтересован за развој догађаја у Грбљу. Занимљиво је истаћи да је он 1848. године сковао и ријеч *чеџник*, по узору на појам у пољском језику, да би означио герилца (борца) у Грбљској дуни. Његош је успио да увјери и локалне аустријске власти и бечку владу да је у интересу обје земље да на миран начин становништво Грбља остварује своје интересе. Сношљивијем поретку у Боки допринијело је и енергично дјеловање црногорског владара да се регулише неометан прелазак Црногораца и Брђана на аустријску територију и његово обећање да ће учинити све што му стоји на располагању, да их обавезе на њихово мирно понашање, као и да добије гаранције од аустријских власти да ће коректно поступати према њима, прије свега, на пазарима у Котору, Перасту и Рисну.

Његош је 3. јуна 1849. године писао бану Јосипу Јелачићу да га је његово писмо, *од њрвоја њравња о. њ. удивило*, јер тада пријеласка *црногорској с оружаном руком у Боку Которску сасвијем није било*, а и немира се мало догађало, којих је *свагда њођешњо бивало, канонџи међу наоружаним оџинама, које су њривикле чесњо њуџах домаће сџокојсџвије нарушаваџи*. Његош истиче да је свим силама *насџојавао, како шџо и данас насџојим* да неповредиво мирно стање, *сџокојсџвије остџане међу Боком и Црном Гором*. За одржавање мирног стања с Боком Његош увјерава Јелачића да је то интерес Црне Горе и да га је на ово *заклела из џеџинсџива најјача и најсвешџија свеза и љубав брајска*. Он увјерава Јелачића да ће ове његове ријечи *џио народ докеџки једнијем џласом џоџврдџиџи*. Његош у истом писму бану Јелачићу истиче да је његов уплив на Бокелје братски и да је *истџина досџа јак*; он је *џоџов у свако доба на џолзу субрајску уџо-*

шредити, али под условом да се Бокељима учини олакшица сходно њиховом диједном стању (...). Његова ријеч у том случају може сва комешања Бокеза ушаманисти, ако сви ти шерети несносни, од неко доба Боки намештени, не остану Бокељима на враш. У противном, Његош каже да се у настале неспоразуме између аустријских власти и становника не би могао умијешати, јербо бих поштујући прошиву сојствене чести. О томе, каже Његош – писао му је нешто и г. Штадион, и ја сам њему истио овако за Бокеље одговорио. Писмо је Његош завршио *Збојом Свјетљејши Бане*, са жељом да те прати од боја здравље и у сваком преширјашију срећан усјех. Иначе, садржај овог писма црногорског владике бану Јелачићу, за разлику од ранијих, која су била приснија и топлија по тону, упућује на закључак да су њихови односи постали строго службени, официјелни.

Нормализовање односа с Аустријом било је значајно и на плану одбране Црне Горе и Брда од евентуалних турских напада, затим куповине оружја и муниције и права слободног транзита преко аустријске територије. Стога је Његош у револуционарним превирањима – када бечка влада *немаше кад ни љаве на Боку обраштити*, због заузетости у сламању Мађарске револуције и борбе против италијанских аспирација на Далмацију – пријетио Боки да ће је, ако се не примири већ покуша од Аустрије да се отцијепи, *сву љрахом и љејелом учинити*. Надавком оружја, муниције, војних и других потрепштина, међутим, Црногорци се нијесу дуго користили. Аустријска влада је и даље с неповјерењем гледала на аспирације Црне Горе према Приморју, па је она, највјероватније због тога, донијела одлуку да се Црногорцима забрани испорука оружја и другог ратног материјала. Штавише, аустријске власти су 1850. године забраниле превоз топовских граната морем (*неколике љваде зрна и каршеча за шойове*), купљених раније у Енглеској, као и друге муниције и оружја за Црну Гору. Окружне власти у Котору и губеријалне у Задру ту забрану транспорта ратног материјала у Црну Гору образлагале су наводном опасношћу да до њега могу доћи Бокељи, у вријеме кад се *Аустрија љодједоносна миром надслацава*. Та образложења, без обзира на то што је у Боки било талијанаштва, нијесу била убједљива јер 1850. године заиста није било бојазни од неке нове побуне против Аустрије, поготово што је већ био ступио на политичку сцену апсолутизам Александра Баха, министра унутрашњих послова. Разлози због којих је аустријска влада забранила транспорт оружја и муниције у Црну Гору били су сасвим друге природе. Највјероватније да је на Беч утицало Турско царство, будући да су у то вријеме њега узнемиравале вијести о стварању српских тајних организација за припремање оружане борбе за ослобођење српског народа.

8.

Матија Бан свједочи да је после другог борава у Цетињу, из Дубровника, гдје је остао да презими са породицом, са Владиком водио кореспонденцију о политичким односима Србије и Црне Горе, као и о политичком стању у Приморју, некад шифровану (шифре уговорене у јулу 1849), а *некад њреко нарочийої скоройшече, из Београда доведеної*.²⁹ Почетком прољећа 1850. године Бан је добио налог из Београда да *ишо скорије* дође у Београд. Пошто је уредио послове (свакако политичке природе), како не би стали за вријеме његовог задржавања у Београду, одмах је о томе, *ио скоройшечи* послао вијест Његошу. У Београду Бан је од кнеза А. Карађорђевића и Гарашанина добио нове политичке инструкције, *да ио-ишо је усколеданосиї народа леїла у свој Евроїи* и пошто су све силе предузеле *да мир уїтврде и одрже, ишо је мудросиї налаїала* да се не подижу буне и покреће *истиочно ииїїање*. Наложено му је да се врати у Дубровник и оданде пође у Цетиње и да Његошу пренесе поруку српске владе да се *сїремљени иокреїи у Турској* обустави *до зїодније ириликe* и да све људе који су на *ишоме радили расїусїиїїе*.

Матија Бан је у прољеће 1850. године трећи пут био гост црногорског владике и владара, опет у улози специјалног дипломатског емисара српске владе. Овај сусрет са Његошем је за Бана био потресан и тужан. Његош је био оболио од туберкулозе, а к томе и порушена државничка надања због одустајања од политичке акције за ослобођење српског народа од Турака тешко су га погодила. Иако политички уздрман и тренутно немоћан, Његош је предложио Бану, након што је саслушао вијести које му је саопштио, да на своју руку поведу акцију против Турака: *Знаш ли ишоїа је? Ерцеїовина, Босна и Црна Гора са Албанијом у нашој су руци; сад их већ можемо заїалиїи кад їод хоћемо; бацимо ваїиру, иа Србија, хїїјела – не хїїјела, мора за нама иоїи*. Кад су, касније на вечери, након подуже ћутње, разложили све могуће околности и посљедице, а Бан му је одговорио, *да кад бих извесно знао да ћемо својом инициїаїиївом Србију иовуїи у акцију*, он се не би колебао, али зна политички став Србије – да би таква акција била осуђена на пропаст, да би у њој највише страдао народ. Његош се сагласио са Баном, резонујући да би заиста у случају по-

²⁹ Тога љета Његош је у Дубровник послао свог сестрића Стевана Перовића, с молбом да му Матија Бан нађе стан у каквој честитој кући и узме учитеља за италијански језик. Бан је Перовићу нашао доброг учитеља, а њега примио у својој кући на становање и увео га у отмена друштва.

кретања устанка сав терет *одговорности њао на једину Црну Гору*, с несагледивим посљедицама – дипломатским и војничким.

Занимљиво је истаћи да је црногорски владар у планираној акцији против Турског царства, рачунао на војничке снаге од *десет хиљада бораца – и то каквих људи*.³⁰ Али Његош је ипак испољио своје страховање да би војна акција (устанак) против Турака, у вријеме када је Европа улазила у мирније воде, послуже угушења револуције у Аустријском царству – била осуђена на пропаст и да би од те акције, коју је и сам предложио, највише страдао недужни српски народ. Признао је да ће га до смрти бољети што је добро смишљена идеја (прихваћена и од вође албанског племена Миридита Бог-Доде и наводно усмено утаначена и са херцеговачким везиром, Али-пашом Ризвановићем Сточевићем), остала само мртво слово, неостварена. (*Од Косова овако шћо није било урађено у нашем народу, ња да сад мора најразно њроћи. То ће ме до смрти бољети – рекао је Његош*.) Бан је овај Његошев закључак пропратио коментаром: *Заиста од косовске ѡройасти још се никад не беху до ѡада сложили, ѡравославни, катхолици и ѡѡурчењаци у мисли избављења народној, и обнављања стјаре српске државе. То је био и осћао ѡокушај (...)*. Покушај који карактерише политику онога времена, не само Његоша, већ и других српских првака који су правили планове о рушењу Турског царства, не марећи реалполитику оновремених европских сила и њихових кабинета, који су стајали на становишту легитимизма (још од Бечког конгреса 1815). Његош, мада је био реалан државник у многим пословима које је успјешно реализовао у изграђивању државних институција у Црној Гори, ипак, у идејама о ослобођењу црногорског односно српског и других јужнословенских народа, испољавао је романтичарски емотиван став. Но, на то ни њему ни Бану не треба замјерити – били су пјесници епохе романтизма.

Посљедњи (четврти) сусрет Његошев са Матијом Баном одиграо се на Цетињу, у љето 1851. године. Аутор својеврсних мемоарских забиљежака свједочи да је Његоша том приликом затекао много болеснијим него годину дана раније (средином јула 1850) и да је увелико слутио скору смрт. Иако тешко болестан, Његош је срдечно примио емисара српске владе, разговарали су, разумије се, претежно о политичким приликама

³⁰ Бан биљежи да му је тада Његош рекао и сљедеће: *За дипломатске (посљедице) не марим, и војничких се не бојим чим сам у сјоразумљењу од албанске стјране са Бид-Додом, а од ерцеѡвачке са везиром Сћочевећем. Ту само имаћемо око 30000 ѡушака, годажће мојих 15000, а 5000 из Далмације, ѡа расћолажемо са снаѡм од 50000 људи, И то каквих људи.* (М. Бан, *Подаци о Пећуру Пећировићу Њеѡшу*)

и односима Црне Горе и Србије. Његош је, свједочи Бан, и том приликом, изразио жељу *да се сви усџановљени ѿоґранични ѿункџови националне ѿројџаџде не укину*, него да се *бар ѿлавни задрже још за једну ѿдину*. Иако је рекао да за то није био овлашћен од владе у Београду, Бан пише да је пристао на Његошев предлог, *ѿод своју одѿговорностѿ*, да се задржи шест раније формираних агенција (не каже којих и гдје). Београдска влада се с тим Његошевим предлогом сагласила, али је одбила да Бан даље остане у Дубровнику – није му одобрено ни да типографију са Цетиња пренесе у Дубровник (имао је за то одобрење Владике), гдје је требало да штампа у *духу нашем један ѿолиџички лисѿ*. По категоричком налогу Илије Гарашанина Бан се вратио у Београд, гдје је добио постављење за сталног професора француског језика, што је била *само завес* којом се прикривало његово повјерљиво дипломатско дјеловање за српску владу.

На разстанку са Баном, Његош јако ослабљен, осјећајући да му се ближи смрт (*душа ми убија ѿѿјело*), рекао је: *Пријаѿељу мој, не жалим шѿѿо ћу умријеѿѿи, али жалим шѿѿо нијесам у моме живоѿѿу нишѿѿа знамениѿѿо учинио*. Тако је *хѿѿјела моја зла судбина, која ми од ѿочѿѿѿка није била у живоѿѿу наклоњена*. Бану је дао савјет, као младом и здравом човјеку, који је *на добром мјесѿѿу за народни рад*, да у Србији остане јер је она матица Српства, *без ње никад нишѿѿа*. Аманет ти наша народна ствар, *која неће усѿјеѿѿи ако на њој не буду ѿосѿѿејено радили разумни, самоѿријеѿѿоварајући и одважни људи*. Замолио га је да пренесе његове поздраве Кнезу, Книћанину и Гарашанину и да им каже (од моје стране), *да ће Срѿсѿѿѿво ѿрејѿородиѿѿи прије дрском одважносѿѿи неѿѿ ѿреѿѿераним обзирама дипломатије*. Дипломатија има својих рачуна, а ми морамо полазити од наших интереса. Завршио је Његош са Баном овај посљедњи разговор: *Сјеѿѿи ме се ѿдјеѿѿод кад ме већ не буде, и нека ѿѿѿѿомсѿѿѿво бар дозна за наше намјере, кад му дјела не моѿѿох осѿѿавиѿѿи*.

Банови мемоарски записи непретечиозног наслова (*Подѿаци о Пеѿѿру Пеѿѿровићу Њеѿѿѿу*) – скицирани и највећим дијелом писани непосредно, послѿје сваког разговора са Његошем, с основним ауторовим полазиштем да што прецизније унесе чињенице и опсервације – сами по себи говоре да им не треба коментара. Записи својим садржајем употпуњују друге изворе, прије свега, многа писма Његошева значајнијим личностима Срба, Хрвата, као и других појединаца, чије је дјеловање било од значаја у догађајима бурних револуционарних година (1848–1849). Мемоарски записи Матије Бана дају и потпунију слику о Његошевом ставу и политичким погледима у оном турбулентном времену и на политичке прилике у Боки Которској и дубровачкој области, гдје је био сна-

жан уплив владара Црне Горе. Чињенице у овим записима помажу да се освијетле и догађаји у Приморју од априла 1848. до љета 1851. године, као и збивања у Црној Гори непосредно уочи Његошеве смрти.

Као што је већ напријед напоменуто, због одлуке владе Аустрије (1850) о забрани увоза оружја и муниције у Црну Гору, земља се била сучинила с великом тешкоћом – пријетила јој је опасност од турског напада. Била је то више него велика незахвалност бечке владе Петру II Петровићу Његошу, који је судбоносне 1848/1849. године *сѣасио Боку Кошорску и округ Дубровачки од њошћуној разорења*, од црногорских пљачкашких чета и што је успио да у пограничним племенима *докрајчи анархију*. Погођен том промјеном аустријске политике, Његош је, новембра 1850. године (рекао је Матији Бану), ишао у Беч са захтјевом да се Црној Гори поново одобри набавка оружја и муниције у Аустрији, под условима како је то било утврђено раније. Од канцелара кнеза Шварценберга тражио је, као дар за учињене услуге у догађајима 1848. и 1849. године и *дванаест њошћуна и неколико сѣошћина ценѣи баруѣи*. Да би на овај захтјев добио повољан и брз одговор, обратио се и бану Јелачићу за посредовање. Бечка влада је одобрила Црној Гори увоз оружја, с мотивацијом да ће оно бити употријебљено за властите потребе, а не за рат против Турске. Захтјев за уступање дванаест топова и означене количине барута као поклон, међутим, одложен је (*за сада*), јер политичке прилике нијесу допуштале да се то обећање црногорско-брдској држави одмах реализује. Његошу је утјешно речено да ће му Аустрија, у случају да Турска нападне Црну Гору и Брда, пружити одговарајућу помоћ, укључујући и тражене топове и барут.

Упућеност Црне Горе и Брда на приморске пазаре гдје су набављани не само оружје и муниција, него и сви занатски и индустријски производи, и преко којих је ишло оно мало извоза из Црне Горе, те могућност коришћења зимских испаша за стоку, запошљавање (у поморству и другим привредним дјелатностима), исељавања Црногораца, као и због повољнијих климатских услова да плоднија земља дође много раније (у Приморју) до сјемена и пољопривредних производа за исхрану, у вријеме када у залеђу има најмање хране, позајмљивање новца и други облици привредне сарадње – несумњиво су морали имати утицаја на тјешње везе између истородног становништва једне и друге државе, на њихову узајамност, сарадњу, па и рјешавање многих спорова које су државне власти морале да рјешавају. Све је то било од утицаја на политичке и свеукупне односе између Аустрије и Црне Горе и онда, и касније.

Односи Црне Горе и Аустрије, разумије се, умногоме су зависили и од политичких односа између Аустрије и Русије, односно једне и друге с једне и Турског царства с друге стране. Стабилни политички односи Аустрије са Црном Гором, над којом је бдјела Русија, имали су велики значај, с обзиром на геостратешки положај црногорске државе и њену улогу у ширењу ослободилачког покрета у српским областима и њене везе са Србијом. Стога је Аустрија, руковођена одраније својим тежњама продора к дубини Балкана и даље према Блиском Истоку, и своје политичке и друге односе према ослободилачкој борби Црногораца и Брђана – одређивала зависно од тога колико и како те њихове акције може искористити за своје политичке интересе.

Захлађење у односима Његоша и руског двора (због одлагања његове молбе да посјети Санкт Петербург), аустријска дипломатија је искористила и својим политичким интригама успјела да га увјери да је много реалније да се више наслања на сусједну Аустрију и да од ње тражи помоћ и заштиту. То се и десило 1850. године, кад се Његош, иначе велики русофил, у интересу одбране своје државе, од наговјештаја турског напада, привремено приклонио Аустрији и од ње тражио помоћ.

9.

Још од почетка Фебруарске револуције 1848. године, која је захватила и јужнословенске земље под Аустријом, Његош је изражавао сумњичавост да она неће донијети национално ослобођење ни Србима, па ни Хрватима. Мађари и Италијани су у 1848. и 1849. још више насрнули на јужнословенске области, претежно насељене Србима и Хрватима, запријетивши им националном асимилацијом.

Никола Томазео, који је стао на чело обновљене Млетачке републике, 19/31. марта 1848. године, обраћа се Његошу, у својству новог заштитника Боке Которске, и у заповједничком тону га упозорава да се не усуђује спустити, у дослуху с Русијом, *из Црне Горе и најасији Кошор*. Чуо је он да Црногорци упадају, пљачкају и пале пограничне крајеве, а та као и друга њихова злочинства *неће осијати некажњена*. Упозоравао је црногорског владикау, као владара, *дакако слободној народа*, и као пјесника и Словена, да не допусти да његови људи користе новонасталу ситуацију и поступају на *злочиначки начин* против Далматинаца над којима бди *Божја љавда* и он, Томазео, чији је глас *сирашан јер је љаведан*. Пријетио је Владици, дотадашњи његов пријатељ, да ће све то бити жигосано од Европе, јер је она *ујрла очи у Вас*. Та Европа, према Томазеу, била је Европа револуције и промјена, па није скривао намјеру да Венеција по-

ново овлада Боком, с грађанском влашћу и италијанском културом. Ова пријетња предсједника револуционарне владе Венеције јасно је стављала до знања Његошу да она спрема италијанизирање словенског свијета на источној обали Јадрана. Таква политика учинила је да Његош стане у заштиту својим сународницима у Приморју, увјерен да им Беч гарантује више националних права.

Аустрија је, због такве националистичке (и шовинистичке) политике италијанске и мађарске владе, успјела да искористи Јужне Словене, у првом реду Хрвате и Србе, и да их усмјери против револуције, дајући им у почетку наду (прокламованим уставом и другим привременим политичким и социјалним уступцима) да је могуће да дође до њиховог уједињења под круном ћесарског црног двоглавог орла. Његош је (то свједочи као што се видјело и Матија Бан) немире емотивно схватио као могућност да се Срби и Хрвати осамостале и усмјере ка будућој југословенској независности. Њему је то, у датим условима, изгледало реалним избором. Јер и Црна Гора и Србија, као међународно непризнате државе, биле су недовољних снага, а ни код Срба у Угарској и на хрватским просторима није било снага које би – и да су биле револуционарно далековиде – биле кадре да српскохрватском покрету дају смјер другачији од оног који је одговарао њиховим властитим локалним интересима.

Након угушења револуције 1848/49. године, Његош је, досљедан идеји ослобођења српског односно црногорског народа, сматрао да најприје треба све снаге усмјерити на сламање Турске, па тек онда радити на изграђивању јединства Срба са Хрватима и Словенцима – стварању југословенске државне заједнице. Стога се он приклања Гарашаниновој концепцији борбе за ослобођење српског народа, близак му је његов тајни план припремања општег устанка против Турака. О томе свједоче и Његошеви разговори и договори са Матијом Баном (прољеће 1849. године), који га је конкретније упознао са завјереничким плановима Уставо-бранитељске владе Србије. Посљедње двије године живота црногорског владара протекле су у знаку тјешње политичке сарадње између Цетиња и Београда. Цетиње привремено постаје још истакнутији центар националне активности, одакле се усмјерава дјелатност завјереничких организација, створених према Гарашаниновом плану припремања устанка српског народа против Турског царства. Његош је посљедње двије године владавине интензивније одржавао тајне везе и с Арбанасима католицима (Миридити), придобија их за борбу против експлоататорске турске власти. Он је био дубоко увјерен да ће замишљена акција уродити плодом, о чему јасно говори и чињеница да је, растајући се с М. Баном

(1848), нови сусрет у националном романтичарском заносу договорио у српској средњовјековној пријестоници Призрену. Његош је сматрао да је идеја ослобођења српства најснажнија у Црној Гори (назива је *српски крвави кри*). У истицању идеје црногорског српства он је видио реалност успјешне борбе за пуну слободу и егзистенцијални опстанак Црногораца, прије свега за њихов духовни опстанак. Црној Гори и Србији Његош, понесен идејом српства и југословенства, намјењивао је најзначајнију улогу у рушењу Турске, без обзира на то што обје ове земље за такву улогу, сложен и веома тежак задатак, нијесу имале реалних снага. Он је до краја живота био гледишта неминовности рушења Турског царства – у име слободе – упркос чињеници што су европске велике силе стајале на становишту одржавања његовог територијалног интегритета још од Бечког конгреса (1815).

Европа је послије слома револуције 1849. године улазила у мирније политичке воде, па се наслућивао и крај плановима о свеопштој акцији коју су Београд и Цетиње припремали против Османског царства. Било је јасно да Београд и Цетиње више нијесу могли, и да су имали снага, било шта предузети против Турске. Политички разлози за такав њихов став налазили су се у веома сложеним политичким и социјалним приликама Европе онога времена и политици легитимизма. Његош је то учествовао, али као да није хтио у све то неповољно за свој народ да вјерује. Стога је, и са болесничке постеле, настављао да одржава везе са околним народним првацима у Херцеговини, Васојевићима и другим околним брдским племенима и да их храбри и подстиче на спремност за борбу против освајача – није престао да гаси све граничне пропагандне организације. За ослобођење хришћана придобио је и велико католичко албанско племе Миридите, у чему је имао подршку београдске владе. У Његошу је до посљедњег даха остала неугашена и југословенска идеја. *Само обмана је убијачна и за људе и народе... Ја злу свакојем њледам њраво у очи* – писао је он (јануара 1850. године) Стевану Книћанину.

Југословенска идеја, као шира од српске, заокупљала је Његоша до посљедњег његовог даха. То потврђује и његово писмо словеначком лингвисти и пријатељу Францу Миклошићу, од 12/24. марта 1850. године, у којему пише да с нестрпљењем очекује појаву његовог рјечника, за који каже да ће бити *највећа драгоцјеност нашега жалоснога књижевства* и да ће имати велики значај за даљи развој културе Јужних Словена. *Та њо је светиња словенска, која је до данас њрунула у њалоу некњижевства, заробљена народом задаченим самим содом*. Интересовао се и за најављени Миклошићев лист на који жели да се претплати, а његов секретар Мила-

ковић ће му слати и *појде који* прилог из Црне Горе за исти. Писмо Миклошићу завршава: *Ви сѣе на мјестѣо ње можеѣе велику ѡлзу ѣринијеѣи силноме но кукавноме и слијеѣоме јуѣословенсѣву.*

Његош је идеју о југословенству као опцију за ослобођење од туђина, за политичку и културну еманципацију Јужних Словена, његовао све до смрти. Разрађивао је план о акцији ослобођења области између оновремених држава Црне Горе и Србије, с визијом стварања српске јединствене државе која би се потом ширила на Босну, а у савез с њом би ушла Хрватска, а можда и словеначке покрајине. У том Његошевом плану наслућивала се идеја о будућој југословенској федеративној државној заједници. Његову југословенску мисао потврђују и познати стихови, које је ставио као мото свом *Лажном цару Шћејану Малом*, а који гласе:

*Не ѣиѣа се, ко се како крсѣи,
Но чија му крвца ѣрије ѣрси,
Чије л' ѣа је задојило мл'јеко –*

И у предговору *Шћејана Малоѣ* Његош налази за потребно да спомене југословенство, објашњавајући да је у Венецијанском архиву истраживао грађу *о чудноватѣом Шћејану и о друѣијем сѣварима ѣиносеѣи се Јуѣословенсѣва*. А на корицама ове своје посљедње књиге назначио је да је штампана *У Јуѣославији*, 1851. године.

Његош је, као што ће то чинити касније и други идеолози југословенства, држао да су Срби и Хрвати међусобно етнички врло блиски, али је уважавао и постојање разлика између њих, као и између њих и других јужнословенских народа, те да их карактеришу и друге особености (језик, култура, обичаји, менталитет и др.), настале првенствено усљед различитих вјера, а и њиховог природног историјског развоја.

Иначе, име Југославија од Његошевог доба ће се снагом његошевске мисли неодољиво пробијати из тајних и јавних договора и нарастати све док ово име није постало општеприхваћено за име новостворене државне заједнице Југословена (1918). Оно ће наставити да живи и да добија све снажније значење и у Црној Гори.

Све напријед речено говори да је Његош емотивно политички и поетски његовао југословенску идеју, вјеровао је у историјску будућност њеног остварења. Југословенска мисао за њега је очигледно била нешто дубље и више од државног и политички прагматичког циља – ослобођење српског народа од вишевековног робовања под туђинима. Видио је он

у њеном остварењу пројекцију заједнице југословенских народа, задојених истом историјском судбином.

Југословенска идеја, међутим, ни практички нити политички у малој патријархалној и сиромашној сељачкој Црној Гори, упућеној на сталну борбу са великим унутрашњим тешкоћама и економским недаћама и, наравно, подложној притисцима спољних непријатеља, држави која се као грађанска тек наслућивала – није могла ухватити (ни у другој половини 19. вијека) чвршће коријене. И сам Његош, иако је идеји југословенства удахнуо своју широку пјесничку душу, своју оригиналну и визионарску мисао, није успио да ту мисао до краја развије и учини је јаснијом својим насљедницима на кормилу црногорске државе.

Miomir DAŠIĆ

PETAR II PETROVIĆ NJEKOŠ IN THE REVOLUTION OF 1848–1849 (POLITICAL ACTIVITY ON CREATION OF UNITY OF SERBS AND CROATS IN THE STRUGGLE AGAINST THE HUNGARIAN AND ITALIAN CONQUEST POLICY)

Summary

In the center of discussion is the political activity of Petar II Petrović Njegoš in the February revolution of 1848–1849, in the Austrian empire. It has been shown the position and attitude of Serbs and Croats in the revolutionary events and political stands of their leaders. Because of the negative standpoint of the leaders of Hungarian and Italian revolution towards the national rights of Serbs and Croats, Njegoš had supported their reliance on the court in Vienna. He encouraged Serbs – in Srem, Banat, Bačka and those mixed with Croats and considered as Croats, in the threeuniting Croatia (Slavonia, Croatia and Dalmatia) to endure in their struggle against the Hungarian nationalism and shovinizm which were threatening to extinguish their national name, language, culture and all other national characteristics. We highlighted the relations of Njegoš with Croatian Ban Jelačić in the events of 1848–1849 aimed to obtain the unity of Croats and Serbs and create the embryo of common Yugoslav state within the Austro-Hungarian Empire.

Due attention was given to Njegoš' encounters with Matija Ban (there were a total of four), political emissary of the Government of Serbia and political talks they conducted in the period from 1848 to 1851 in Cetinje. It is presented the engagement of Njegoš in protecting the Christians „of both faiths” in Boka Kotorska, south litoral and Dalmatia as opposed to the politics of Government of Venice, which tried to establish its domination in these areas. It is considered the interest of Njegoš for the position of population in Boka, especially for the rebellion in Grbalj to which peaceful ending the Montenegrin ruler and bishop had contributed the most. There were elaborated the third and the fourth meeting of Njegoš and Matija Ban (1850, 1851) in Cetinje – both of which had passed in a sad atmosphere, because of the illness of Njegoš and failed promises of Vienna's court that the national right of Serbs and Croats will be fulfilled after their taking part in the fight to defend the Austrian Empire.

We also presented in short Njegoš' understandings of the Yugoslav idea and his vision of its realization in the strive to liberate and unite the Southern Slavs.

Key words: Njegoš, Revolution of 1848–1849, Serbs, Croats, Patriarch Rajačić, Ban Jelačić, Montenegrins, Rebellion of Grbalj, Matija Ban, Government of Serbia, Njegoš' political ideas, literary views, character of Petar II Petrović Njegoš, Njegoš' Montenegrin Serbdom, Yugoslav idea